

BARTHA ÁKOS

Tojástánc a populizmusok körül

A magyar népi mozgalom fogalmi keretei
és regionális dimenziói*

„...Megmaradnak fogalmak és szavak, de megszűnnek a létrejöttüket kiváltó okok és helyzetek, a fogalmak és szavak átszállnak más jelenségekre, ezzel megváltozik értelmük.”¹ A fenti idézet nem Michel Foucault-tól, hanem a magyar népi mozgalom 2014-ben elhunyt kutatójától, Borbándi Gyulától származik. Borbándi az újra kísértő népi–urbánus vita delén merengett ekképp a magyar népi mozgalom „populizmusán”. Húsz év telt el azóta, mégis okkal lehet hiányérzetünk a népiség fogalmi reflektálatlansága miatt, hiszen az utóbbi évek publikációi immáron lehetővé teszik a népiek által használt fogalomkészlet anakronizmusoktól mentes értelmezését. A történettudományban kamatoztatott hermeneutikai megközelítés esélyt teremt a szövegek saját értékükön való kezelésére, vagyis kiemelésükre az utólagos valóságkonstrukciókból (a „rajongók” versus „el-lendrukkerek” által meghatározott kétdimenziós értelmezési

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program. Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése. Konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. Ezúton szeretném megköszönni Bognár Bulcsunak és a *Népi*blogot szerkesztő társaimnak (személy szerint Paár Ádámnak és Papp Istvánnak) a kéziratra vonatkozó hasznos észrevételeket, illetve az előremutató vitát.

¹ BORBÁNDI Gyula: Fogalomzavar a populizmus körül. *Forrás*, 1993. február. 64. (Borbándi e tanulmányában összefoglalja a problémára adott korabeli reflexiókat.)

mezőből) anélkül, hogy le kellene mondanunk a mindenkori kontextus szövegszervező erejének feltérképezéséről. Reinhart Kosellecknek a fogalomtörténet és társadalomtörténet összefüggéseit körvonalázó megállapításával: „A fogalomtörténet elsődlegesen a forráskritika speciális módszere, amely a társadalmilag és politikailag releváns terminusok használatát kíséri figyelemmel, és központi társadalmi, politikai vonatkozású kifejezéseket eredményez.”² Belátva a kosellecki intés fontosságát, az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a fogalomtörténet eszköztárát (is) mozgósítva megvizsgáljam a populizmus és a magyar népi mozgalom összefüggéseit. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy értelmezhető-e a népiek köztudomásúan szerteágazó eszmerendszere az eddigiek szerint, vagyis a populizmus „ernyőfogalma”³ alatt. A kérdés megválaszolásához – további szellemi támpontok után nyomozva – a magyar népi mozgalom regionális kontextusát is görcső alá kell vennem, különös tekintettel az esetleges kapcsolódási pontokra. Erre a szöveg második felében vállalkozom.

*

Noha a populizmus legelcsépeltebb politikai fogalmaink egyike, tudományos kutatása, ha nem is „gyermekcipőben jár”,⁴ de mindenesetre viszonylag új keletű fejlemény. Kovács Gábor 2011-es megállapítása szerint „az 1990-es évek első felében megnőtt a téma iránti elméleti érdeklődés”,⁵ ám Gyurgyák János tíz évvel ezelőtt még meglehetősen borúsan fogalmazott: „a populizmus irodalma rendkívül szegényes... Isaiiah Berlin

² Reinhart KOSELLECK: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest, 2003. 129.

³ PAÁR Ádám: *A dzsungel mélyén, avagy a populizmus rejtelmei*. meltanyosság.hu, 2013. november 4. <http://meltanyosság.hu/content/files/A%20dzsungel%20m%C3%A9ly%C3%A9n.%20avagy%20a%20populizmus%20rejtelmei.pdf> (Letöltve: 2014-08-02)

⁴ PAÁR Ádám: *A dzsungel mélyén, avagy a populizmus rejtelmei*. 3.

⁵ KOVÁCS Gábor: *A politikai eszmetörténet próteusza: A populizmus In: A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk.: PÉNZES Ferenc, RÁCZ Sándor, TÓTH-MATOLCSI László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 259.

rendkívül szellemesen »Hamupipőke-komplexusról« beszél a populizmussal kapcsolatban, tehát arról, hogy a király – ebben az esetben a kutató – nem talál megfelelő méretű lábat, amely a definíció gyémántcipőjébe illenék.⁶ Példával illusztrálva a helyzetet: amíg ismert olyan megközelítés, mely 24-féle módon igyekszik definiálni a populizmust,⁷ addig egy 2009-es tanulmány szerzője az elméleteket gyakorlati példákon „tesztelve” mindössze két közös vonást talált az egyes populizmusok között: a „népcentrikusságot” (bármit is jelentsen a „nép” kifejezés) és az egyértelmű ellencsoport („*anti-group*”) szükségességét,⁸ magyar kollégája pedig 2011-ben egyet, a krízishelyzetet.⁹ Nem állunk jobban a magyarországi „fogalompiacon” sem.¹⁰ Az egyik honi definíciókísérlet szerint például „a populizmus fogalma olyan politikai eszközöket takar, amelyek elterjedt féllelmekre alapulnak, komplex összefüggéseket egyszerű közpolitikai válaszokra és szlogenekre redukálnak, és a »nép« igazi képviselőjét sugallják feltételezett ellenérdekelt csoportokkal,

⁶ GYURGYÁK János: Politikai ideológiák. In: *Mi a politika?* Szerk.: GYURGYÁK János. Osiris, Budapest, 2003. 349. Eredetileg: Margaret CANOVAN: *Populism*. London, 1981. 7.

⁷ Peter WILES: A Syndrome, Not A Doctrine. In: *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. Ghiță IONESCU – Ernest GELLNER (eds.). Weidenfeld and Nicolson, London, 1969. 166–180.

⁸ Christa DEIWIKS: *Populism. Living Reviews in Democracy*, 2009/1. 1–9.

⁹ Kovács Gábor: A politikai eszmetörténet próteusza. I. m. 274.

¹⁰ A hazai viszonyokra jellemző, hogy míg az újbaldoldali szerzők Európaszerte a populizmusra tapadt sztereotípiák lebontásán fáradoznak és az „alantas populizmust” igyekeznek leválasztani a demokratikus érdekképviselétről (pl. Laclau, D’Eramo, van Reybrouck), addig itthon inkább e sztereotípiák aktuálpolitizáló konzerválása folyik. E megközelítés eklatáns példája Szilágyi Ákos egyébiránt kifejezetten invenciózus, ám sajnos, politikai pamfletté silányult „objektívált paródiája”, mely bár célul tűzte ki a populizmus nyelvi világának feltérképezését, egyoldalúságaiból adódóan nem járhatott sikerrel. A szerző a magyar populizmust szinte kizárólag a jobboldal játéktérére szűkíti, mely belátás megannyi részigazsága ellenére mind történetiségében, mind a jelenkorra vetítve is sarkítás. (SZILÁGYI Ákos: *A populista. A politikai varázsmese morfológiája*. Élet és Irodalom, Budapest, 2010. A populizmus historiográfiai vonatkozásaira sem lehetünk épp büszkék: a 2014 áprilisában, 14 ország 30 kutatóhelyének bevonásával Firenzében megrendezett nagyszabású nemzetközi konferencián nem vett részt magyar előadó, noha külön szekcióban tárgyalták régiókat. (Lásd *Populism: ahistoriographic category?* Società Italiana per lo Studio della Storia Contemporanea. Firenze, 2014. április 8–10.)

kiemelten a politikai elittel szemben.”¹¹ E meghatározás kapcsán okkal merülhet fel: mi különbözteti meg a populizmust a demagógiától? Egyáltalán, miért van szükség erre a fogalomra, melyet „stigmatizáló jellegű *bad word*”-ként¹² politikusok aggatnak ellenfeleikre, és pozitív, vállalt identitásként csak a legritkább esetekben jelenik meg, történeti magyarázó értéke pedig felettébb kétséges?¹³

Az értelmezésbeli, szemantikai kuszaságok feltérképezését érdemes lexikális szinten kezdeni. Az *Online Etymology Dictionary* például latin (etruszk) gyökereket hangsúlyozva, az USA-beli People’s Partyből (1892) eredezteti a fogalmat, mely melléknévként (*populist*) az 1920-as években még a tömegek véleményének képviseletét jelentette általános értelemben, hogy aztán később a kommunista államok retorikája által devalválódjék.¹⁴ Ezzel szemben a Tótfalusi István-féle *Magyar etimológiai nagyszótár* szerint a populizmus – mely „újabb keletű politikai szakszó a latin *populus* (»nép«) nyomán” – jelentése „nationalista, demagóg, erősen jobboldali politikai irányzat”.¹⁵ A fogalom cikcakkos vándorútja tehát az antikvitástól előbb egy modern kori párthoz, majd a tömegképviseletig, végül a szélsőbal és/vagy szélsőjobboldalig vezet. Érzésem szerint ezek a magyarázatok többet mondanak származási helyük politika- és eszmetörténetéről, mint magáról a populizmusról. Hasonló következtetésre juthatunk, ha hevenyészett diakron vizsgálat helyett a kortárs résztvevő, jelesül Illyés Gyula 1935-ös szub-

¹¹ Győri Gábor: *Populizmus és kormányzás*. DEMOS, Budapest, 2008. 16.

¹² Kovács Gábor: A népi mozgalom helye a politikai eszmetörténetben. *Beszélő*, 2005/6–7. Interneten: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-nepi-mozgalom-helye-a-politikai-eszmetortenetben> (Letöltve: 2014-12-11)

¹³ David van REYBROUCK: *A populizmus védelmében*. Gondolat, Budapest, 2010. 12.; Marco d’ERAMO: Populism and the New Oligarchy, *New Left Review*, 2013/July–August. 8. – Kovács Gábor megemlíti, hogy 1989 után az amerikai baloldal elkezdte felvállalni populista gyökereit, melynek következtében a fogalom régi, pozitív kicsengését helyenként a média is átvette. (A politikai eszmetörténet próteusza: a populizmus. I. m. 259–275.)

¹⁴ „The word was adopted after c. 1920 by Communist totalitarian states to give a spurious sense of populism to their governments.” <http://www.etymonline.com/index.php?search=populism> (Letöltve: 2014-09-17).

¹⁵ Lásd: <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=p&qsearch=&qdetail=8981> (Letöltve: 2014-09-17).

jektív gondolatmenetét követjük: „A népiesség nemcsak nálunk divat. De van köze a magyar népiességnek ahhoz a népiességhez, melyek most Európa-szerte járnak? Nyilván semmi. A völksisch jelszóhoz, melynek misztikumától a harmadik német birodalom várja a csodát, a francia populizmushoz, melynek legjellegzetesebb képviselői népen a külvárosok proletárságát értik, csak az rokoníthatja, aki nemzetek fölötti széles látóhatárában minden országgal számol, csak a magáéval nem.”¹⁶ E látképre rakódott rá nyolcvan év szellemi hordaléka, itthon és külföldön egyaránt. Feltételezésem szerint ez a komplex – egyszerre leíró és történeti jellegű – probléma vezetett a fogalom kiüresedéséhez. Ezért röviden meg kell vizsgálnunk a populizmuselméletekről született szakirodalmat, mielőtt megnéznénk, tétéleik hogyan állták ki a próbát a két világháború közti Kelet-(Közép)-Európában.¹⁷

A populizmust a közkeletű megítélés (vagyis az erkölcsi elítélés) szerint kétértelműség, pontatlanság, üresség, homályosság, átmenetiség, manipuláció, demagógia, „primitivizmus”,¹⁸ szélsőségeség, esetenként antiszemitizmus és nacionalizmus jellemzi – ahogyan már több mint két évtizede hangsúlyozta Gyurác Ferenc.¹⁹ Pedig nem volt ez mindig így. A gyökereket illetően a kutatók az angol polgári forradalomig, a reformáció koráig (Münzer Tamásig),²⁰ vagy még annál is messzebb,²¹

¹⁶ ILLYÉS Gyula: *Itt élned kell*. I. PIM, Budapest, 2011. 128.

¹⁷ Konkrétan az alábbi országokról van szó: Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia (SHS Királyság), Lengyelország, Magyarország, Románia.

¹⁸ Itt elsősorban a szó közkeletű, pejoratív értelmében használom a kifejezést, noha Donald MacRae tanulmányban szerepelteti a „romantic primitivism”, illetve az „agrarian primitivism” formákat. Hozzá kell tenni azonban, hogy egyrészt az angolban ez inkább „ősi”-t, „természeti”-t jelent, kevesebb negatív melléközöngével, másrészt MacRae maga is utal rá, hogy nála – alighanem Tönnies nyomán – Gemeinschaft-féle archaikus közösség utáni vágyról van szó. (DONALD MACRAE: *Populism as an Ideology*. In: *Populism. Its Meaning and National Characteristics...* 153–166., különösen: 155–156.

¹⁹ GYURÁCZ Ferenc: A „populizmus” külföldi értelmezéseiről. *Politikatudományi Szemle*, 1993/4. 96–101.

²⁰ MARCO D'ERAMO: i. m. 9.

²¹ „A populizmus eszméje természetesen régi. Populista felkelések, populista vezetők a protestáns reformáció előtt, alatt és után szórványosan Európa egész történelmében előfordultak, és talán kiváltképpen Angliában.” John

egészen az antikvitásig (a tirannusokig, a Gracchusokig és Caesarig)²² vezetik vissza, jóllehet maga a „populista” szó – mint említettem – Amerikából hagyományozódik, a 19. század végéről. Az Egyesült Államokban azután több mint fél évszázadon át semmiféle negatív mellékszöngéje nem volt a kifejezésnek, melyet általánosságban „népbarát”-ként értettek, és elsősorban az Amerikai Néppárt (People’s Party) programja képviselt. A megítélés csupán a második világháború után változott meg, ám akkor drasztikusan. Amerikai történészek és politológusok egy csoportja (Richard Hofstadter, Arthur Schlesinger, Daniel Bell, Seymour Martin Lipset) az éppen megfogalmazott „totalitárius” ideológiák (bolsevizmus, faszizmus, nemzetiszocializmus) „előszobájaként kezdte el értelmezni a 19. századvégi és a 20. századra is áthúzódó populista mozgalmat”.²³ Hofstadter például nagysikerű könyvében (*The Age of Reform*) „rántja le a leplet” az amerikai populizmus agrármítoszáról, valamint a műveletlen, inkompetens populista vezetők összeesküvés-elméleteiről és antiszemitizmusáról.²⁴ (A magyar népieket köztudomásúan az urbánusoktól érték hasonló vádak a két világháború között.²⁵) E felfogás hatására a „nép” kifejezés lassacskán kikopott a politika szótárából, a populizmus negatív

LUKACS: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Európa, Budapest, 2008. 59.

²² MOLNÁR Tamás: A populizmus mindig újjáéled. *Hitel*, 1992/2. 12–13. – Molnár a populizmus averzióit emeli ki a liberális jogállammal szemben, továbbá a pártok helyett a mozgalmi megjelenést, a társadalmi igazság retorikáját és a kisembermítoszt.

²³ PAÁR Ádám: A populizmus alakváltásai. *Népi blog*, 2014. június 10. <https://www.facebook.com/notes/n%C3%A9piblog/pa%C3%A1r-%C3%A1d%C3%A1m-a-populizmus-alakv%C3%A1lt%C3%A1sai/479278425551093> (Letöltve: 2014-08-03) – Lipset még a Ku-Klux-Klant is a populizmus kontextusában értelmezi, a peronizmusra pedig „az alsó osztály »fasizmusa«, -ként tekint. Seymour Martin LIPSET: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Osiris, Budapest, 1995. 185–188. – Jelzésértékű, hogy Szilágyi megítélése szerint „a populizmus rendszertani megértése (és nem pusztán besorolása) szempontjából mindmáig Seymour Martin Lipset *Homo politicus* című könyve tűnik a legjobbnak.” (SZILÁGYI Ákos: *A populista*. 214.)

²⁴ Richard HOFSTADTER: *The Age of Reform*. New York, 1962. 21.

²⁵ Illyés 1935-ös reakciója: „Csak azért, mert valahol egy diktátor is népet emleget, most már diktatúrarájogással vádoljunk mindenkit, aki a népről beszél? Félelmetesen hasonlít ez ahhoz a másik magatartáshoz, amely kommu-

konnotációja pedig mélyen beivódott nemcsak a közbeszédbe, de a politikai és a tudományos diskurzusba is. Mint újabban egyes kritikusok rámutattak, ez az ellenszenv abból az ötvenes–hatvanas évekből (főként az USA-ban) dívó fogalmi kiséjtésből származik, amely egyenlőségjelet tett a demokrácia és a szabadversenyos kapitalizmus közé, és ilyen értelemben tagadta bármilyen harmadikutas megoldás demokratikus lehetőségét.²⁶ A politika népi elhidegülését már az egyik korai (1981) populizmuselméleti monográfia felismerte,²⁷ s döntően napjainkban is ez a felfogás jellemzi a populizmushoz való általános viszonyt.²⁸

A fentiek tükrében aligha meglepő, hogy az elítélő attitűd dominált a populizmussal foglalkozó első nagyobb volumenű kiadványban, mely egy londoni konferencia nyomán látott napvilágot 1969-ben, Ghiță Ionescu és Ernest Gellner szerkesztésében. A kötet szerzői először földrajzi bontásban mutatták be a konkrét mozgalmakat Észak-Amerikától Latin-Amerikán, Oroszországon és Kelet-Európán át Afrikáig(!), majd a második részben fogalomtörténeti megközelítéseket fejtettek.²⁹ A szerkesztők szerint az újra és újra felbukkanó „népimádó” populista mentalitást erősebb ideológiák és mozgalmak kebelezték be, jelesül a szocializmus, a nacionalizmus és a „parasztizmus” (*peasintism*). Számunkra ez utóbbi az igazán izgalmas, mivel a Ionescu által jegyzett kelet-európai fejezet jórészt e fogalom alatt értelmezi a régió parasztmozgalmait. A szerző egyfajta regionális ideológiát értett parasztizmuson, amely társadalmi-gazdasági érveket sorakoztat fel az idegenek által elnyomott, emancipálandó rétegek – vagyis a parasztság – felszabadítására. Noha ez az ideológia erősen nacionalista töltetű volt, a

nistát kiált mindenkire, aki a munkás, sőt a kenyér szót kiejti.” ILLYÉS Gyula: *Itt élned kell!* 128.

²⁶ Marco D'ERAMO: i. m. 13–21. – Kovács Gábor szerint a mccarthyizmus is „nagyban hozzájárult” az említett pozitív attitűd a megváltozásához. (*A politikai eszmetörténet próteusza: A populizmus*. I. m. 263.)

²⁷ Margaret CANOVAN: *Populism*. 12.

²⁸ D'ErAMO Hofstadterre vonatkozó szavaival: „His view of populism has been hegemonic in political science ever since.” (I. m. 19.)

²⁹ Ezekre a tanulmányban több helyütt reflektálok.

paraszság konzervativizmusa a későbbiek során nem engedte a totalitárius ideológiák által vezényelt átalakulásban való aktív kollaborációt, ellentétben a fenti utat bejáró populizmussal, véli Ionescu. A régiótörténeti bontás ellenére a 250 oldalas kötetben hiába keressük Illyés, Féja vagy mondjuk, Kovács Imre nevét; az egyetlen magyar név a témához csupán érintőlegesen kapcsolódó tudásszociológusé, Mannheim Károlyé. Legalábbis a névmutató szerint. Figyelmesebben olvasva a szöveget ugyanis az említett konferencia (*Government and Opposition*, London, 1968) résztvevői közt megtalálhatjuk „Dr. Zoltan Szabo-t”, aki alighanem a *Cifra nyomorúság* akkor már több mint másfél évtizede emigrációban – Londonban – élő szerzőjével azonos. Szabó Zoltán előadása – ha volt – sajnos nem jelent meg a gyűjteményes kötetben. Csupán a „populista-parasztista” magyar népi mozgalmat „tárgyalják” egy zárójeles mondatban, ezenkívül pedig két ízben említik (konkrétumok nélkül) a magyar falukutatókat.³⁰

E gyűjteményes kötetten túl Margaret Canovan említett 1981-es monográfiájára hivatkoznak legtöbbször külföldön. Canovan, az egységes definíció nehézségeit felismerve a nemzeti, regionális szempontok fontosságát hangsúlyozta, tehát az empiricizmust érvényesítette munkásságában. Fenomenológiai megközelítésével különválasztotta a populizmus történeti, szociológiai, politikai és morális aspektusait, és ezekhez adekvát (tehát történeti, szociológiai stb.) módszereket rendelt. Két alapkategórián belül hétféle populizmust különböztetett meg: egyrészt az *agrárpopulizmust*, amelybe beletartozik a farmerek radikalizmusa (USA), a parasztmozgalmak (Kelet-Európában) és az értelmiségi agrárszocializmus (narodnyikok), másrészt a *politikai populizmust*, amely lehet populista diktatúra (Perón), populista demokrácia, reakciós populizmus vagy a politikusok populizmusa (pragmatikus nagykoalíció a népre hivatkozva).³¹ Mint Kovács Gábor kiválóan összefoglalta, ez a felosztás „időben és térben egymástól nagyon is távol eső, nagyon különböző

³⁰ *Populism. Its Meaning and National Characteristics.* (Mannheimről: 159., Szabórol: 2., a magyar népiekről: 100., a magyar falukutatóktól: 170., 174.

³¹ Margaret CANOVAN: *Populism.* 8–16., különösen: 15.

társadalmi, politikai struktúrákhoz és kulturális kontextusokhoz kapcsolódó jelenségcsoportot jelöl, amelyről még azt is bajosan lehet állítani, hogy valamiféle közös ideológiai tartalmat vagy politikai programot képviselne.”³² A mi szempontunkból mindenképp fontos, hogy noha Canovan egyetlen magyar író, politikust, ideológust sem említ 350 oldalas könyvében,³³ hatása mégis kimutatható a magyar népiség recepciótörténetében. Az egyik legfrissebb monográfia szerzője, Papp István például arra a következtetésre jutott, hogy a magyarországi mozgalom „első hulláma az agrárpopulizmushoz állt közel, de már ekkor is nagyon erős értelmiségi-szellemi töltettel párosult”.³⁴

Empiricista módon közelített a témához Pierre-André Taguieff is, aki a baloldali *Telos* folyóirat populizmussal foglalkozó különszámában (1995) hangsúlyozta a jelenség sokrétűségét: demokratikus, autoriter, sőt akár totalitárius berendezkedést is eredményezhet.³⁵ Szerinte a populizmus nem politikai irányvonal, hanem politikai beszédmód és stílus. Taguieff ilyen

³² KOVÁCS Gábor: *A politikai eszmetörténet próteusza: a populizmus*. I. m. 260.

³³ Nem tartom meggyőzőnek Kovács Gábor véleményét, miszerint a magyarországi populizmus „egyszerűen az információhiány következtében” maradt ki a könyvből. (*A politikai eszmetörténet próteusza: a populizmus*. I. m. 266.)

³⁴ PAPP István: *A magyar népi mozgalom története. 1920–1990*. Jaffa, Budapest, 2012. 18. – A szerző az alapkategóriát illetően is egyértelműen fogalmaz: „Borbándi pontos jelzőt talált a populizmus keretében a népi mozgalom eszmetörténeti besorolására”. (PAPP István: Tükör. In: *...elvégeztem, amitre rendeltettem. Emlékek Borbándi Gyuláról*. Szerk.: SZEREDI Pál. Barangoló, Pilisszentkereszt, 2014. 70.

³⁵ Margaret Canovan amellett, hogy nem tagadja a diktatórikus vonatkozásokat sem, a jelenséggel hírbe hozott „politikai populizmusok” kapcsán az ezredfordulón arról értekezik, hogy a populizmus valójában a demokrácia állandó kísérőjelensége, pontosabban „árnyéka” („*populism is a shadow cast by democracy itself*”). (Margaret CANOVAN: Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 1999/1. 2–16. Idézet: 3.) Panizza a populizmust a modern demokráciák tükrének tartja („populism is neither the highest form of democracy nor its enemy, but a mirror in which democracy can contemplate itself”). Francisco PANIZZA: *Populism and the Mirror of Democracy*. Verso, 2005. 30. Mások az intézményrendszerek anomáliáit hangsúlyozzák, miszerint feszültség vibrál a demokrácia népbarát ideológiája és az elitista demokratikus gyakorlat között. (*Democracies and Populist Challenge*. Ed. Yves MENY, Yves SUREL. Palgrave Macmillan, New York, 2002.

értelemben különbözteti meg egymástól az *identitás-nemzeti populizmust* és a *protestpopulizmust*. Az első esetben a hangsúlyok a nemzeti jellegén vannak, melyet „az idegen” veszélyeztet; ebből adódik alapvető konzervativizmusa, amely a liberalizmustól a rasszizmusig több irányba elmozdulhat. A *protestpopulizmus* ezzel szemben nem állagvédő, hanem határozottan kritikus, radikálisan elitellenes, erős demokratikus-plebejus töltettel.³⁶ Bár a szerző nem hozhatta példának, alighanem ilyennek tekinthetjük az Occupy Wall Street mozgalmát napjainkból. Itt kell megjegyezni, hogy az utóbbi évtizedek „hofstadteriánus” felfogása nyomán több szélsőséges, de legalábbis nonkonform kortárs politikai képződmény került a „populizmus” fogalma alá, elterjesztve az eléggé problematikus „neopopulizmus”³⁷ kifejezést. Annyi bizonyos, hogy ezek a mozgalmak aligha a „konzervatív állagmegőrzést”³⁸ tűzték zászlajukra; ehelyett szerencsésebb lenne restaurációs vagy regressziós³⁹ populizmusként tárgyalni őket, hiszen nem konzerválni akarnak, hanem, épp ellenkezőleg, visszaállítani egy feltételezett régi állapotot.

Hazai vizekre evezve: Bozóki András máig alapvető fontosságú 1994-es tanulmányában ötféle módon tartja megközelíthetőnek a jelenséget. Az első az *osztályelméleten* alapszik, mely tagadhatatlan magyarázóerő, ám figyelmen kívül hagyja, hogy a társadalom alatti rétegeket esetenként más réteg(ek) is megszólaltathatják. Hozzátehetjük: éppen ez történt Magyarországon – ahol Benkő Péter számításai szerint a népi mozgalom vezetőinek több mint fele felsőfokú végzettséget szerzett⁴⁰ –, de ez figyelhető meg az orosz narodnyikoknál és ko-

³⁶ Pierre-André TAGUIEFF: *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*. *Telos*, 1995/Spring, 9–43.

³⁷ Augusta DIMOU: *Entangled Paths Towards Modernity: Contextualising Socialism and Nationalism in the Balkans*. CEU Press, Budapest–New York, 2009. 21.

³⁸ PAPP István: i. m. 29. – A szerző a francia Le Pen, az osztrák Haider, a svájci Blocher és a lengyel Lepper „neopopulista” mozgalmáról szól.

³⁹ Szilágyi Ákos külön fejezetet szán a regresszió populistá „varázsmeséjének”. (I. m. 91–102.)

⁴⁰ Az elemzett 351 főből 226-nak volt értelmiségi, vagy hivatalnoki állása. (BENKŐ Péter: *A magyar népi mozgalom almanachja*. Deák, Budapest, 1996. 9–10. A középosztálybeli státuszpozíciókkal felvértezett népi identitáshoz, il-

runk nyugat-európai „neopopulista” vezetőinél is.⁴¹ A második megközelítés az *empiricista* szemlélet, amely a konkrét eseteket tisztán képes megragadni, de nem foglalkozik a közös nevezőkkel, vagyis nem tudja egységben láttatni a populizmus problémáját. Az *ideológiaelemzők* csoportja ennek épp az ellenkezője, hiszen ők az egyedi jelenségek helyett a populizmust koherens eszmerendszernek tartják és ekképp is próbálják elemezni, noha – mint majd láthatjuk – fáradozásaik rendre komoly nehézségekbe ütköznek. A negyedik, *funkcionalista* felfogás hívei szerint a populizmus a modernizációhoz társuló abnormális jelenség, a „tömegdemokrácia gyermekbetegsége”; ebben a kontextusban azonban nem értelmezhetők sem az archaikus gyökerek, sem pedig például „az európai fasizmus román változata”⁴², a Vasgárda. Végül az ötödik csoport a *diskurzuselemzésé*, amely nem politikai irányként, hanem ideológiai jelenségeként, megjelenési formaként tekint a populizmusra, és főként a fentlent dichotómia dekonstruálásával és a „nép” fogalmának feltárásával foglalatосkodik. Csakhogy meglehetősen keveset tud mondani a konkrét mozgalmakról.⁴³

Utóbbi csoporthoz köthető a magyarul hozzáférhető legfrissebb populizmus-monográfia szerzője, a Borbándihoz hasonlóan 2014-ben elhunyt Ernesto Laclau, az essexi politikai diskurzuselmélet posztstrukturalista irányzatának alapító atyja és jeles képviselője.⁴⁴ Laclau gondolatgazdag fejtegetései nem szociológiai, hanem politikaelméleti jellegűek, tehát a szerző nem különböző társadalmi csoportokban, hanem társadalmi igényekben gondolkodik, melyek meghatározott csoport-

letve annak szövegkonstruáló erejéhez: BARTHA Ákos: A népi szociográfia elmélete és gyakorlata. Kovács Imre és A néma forradalom. *Szociológiai Szemle*, 2014/2. 20–42.

⁴¹ David van REYBROUCK: i. m. 45–46.

⁴² MISKOLCZY Ambrus: A Vasgárda identitásképző stratégiája. *Magyar Szemle*, 2013/1–2. 98. – A Vasgárdát populista mozgalomként tárgyalja a már említett Canovan és D'Eramo mellett Ernesto LACLAU: *A populista ész*. Noran Libro, Budapest, 2011. 222.

⁴³ BOZÓKI András: Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 1994/3. 59–64.

⁴⁴ *A populista ész* című könyve oly fontos, hogy hosszabban bemutatom. Az idézett oldalakra a főszövegben hivatkozom.

képző mechanizmusok által konstituálódnak identitásokká.⁴⁵ A baloldali, posztmarxista elkötelezettségű szerző D'Eramohoz és Reybrouckhoz hasonlóan megértően viszonyul tárgyához, hangsúlyozva, hogy a populizmus elutasítása egyben a politika elvetését is jelenti. Laclau szerint a populizmus „nem egy körülhatárolható jelenségre vonatkozik, hanem egy olyan társadalmi logikára, amelynek hatásai számos jelenséget szelnek át”, (9) tehát „politikai logika” (138),⁴⁶ amelyet azért tartanak homályosnak, mert a társadalmi valóság maga is „radikálisan heterogén” (117), homályos, ingadozó és meghatározhatatlan. A negatív megítélés oka a tömegek, a „nép” befeketítésének a 19. századtól eredeztethető hagyománya, a pozitivista társadalomlélektan, kriminológia és pszichopatológia (Le Bon, Taine, Lombroso, Freud) következtetései, azoké, akik szerint az „egyén társadalmilag lealacsonyodik, ha egy csoport részévé válik”. (41)⁴⁷

Laclau a „nép”-et politikai kategóriának tekinti, s ez „nem egy adott csoportot jelöl, hanem a létesítés aktusát, amely egy új cselekvőt teremt e heterogén elemek sokaságából... A csoport

⁴⁵ A „posztmodern” dekonstrukciós logika mentén fogalmaink radikálisan átértékelődnek, ekképp a „nép” sem lesz eleve adott. Miként Tordai Zsolt rámutat, „az idézőjeleknek itt fontos szerepük van, hiszen a népi identitás konstruálódása közel sem magától értetődő folyamat”. (TORDAI ZSOLT: A néptől a populizmusig, és vissza. *Fordulat*, 2012/18. 139.)

⁴⁶ Laclau megkülönböztet bal- és jobboldali populizmust, illetve feltételez köztük egy kódös senkiföldjét, „amelyen sok irányból át lehet vágni – és át is vágta már.” (106) Ezzel szemben Szilágyi tagadja a jobb- és baloldali megkülönböztetést, mivel a „nemzeti” és a „szociális populizmus” egy szájjal fújta két mese. (SZILÁGYI ÁKOS: i. m. 150.)

⁴⁷ Marco D'Eramo: *Populism and the New Oligarchy* című többször idézett írásában részletesen értelmezi a „nép” politikumának európai stációit, és a laclau-i lejtmenet helyett egyfajta görbét feltételez. A középkori paternalista szemléletű, negatív népfogalomtól vizsgálja a jelenséget, melyben a 16–17. századtól a reformáció és a forradalmak „népi” felívelést hoznak. A 19. század második felétől ismét az elitista megközelítés dominál, a 20. századi totalitárius rendszerekben a nép fogalmának elhasználódik, végül a tanulmány korunkra vonatkozó észrevételekkel zárul. D'Eramo – hasonlóan Reybrouckhoz – a technokrata politikusok népiidegenségét és a pénzvilág politikai befolyásának szerepét hangsúlyozza, mely melegágya a „neopopulista” irányzatoknak.

egysége pusztán a társadalmi igények felhalmozódása.” (254)⁴⁸ A populizmus hármasságának előfeltétele szerinte: 1. „a népet a hatalomtól elválasztó belső határvonal kialakulása” (91) két tábor mentén, 2. egy jogfosztott népréteg („plebs”), mely csakis önmagát identifikálja népként („populus”),⁴⁹ akik pedig „ezért felelősek, nem lehetnek a közösség legitim részei; a szakadás helyrehozhatatlan”. (104) Itt érdemes megjegyezni, hogy Romsics Gergely szerint a magyar népi mozgalom műltszemléletének kulcshelye épp a nép és a felépítmény (középosztály, nemesség, politikai elit, struktúra) közötti szakadás, mely „szakadásséma mítoszképző jelleggel működött.”⁵⁰ 3. Laclau szerint kulcsfontosságú továbbá „az igények egyenértékű illeszkedése” (91) is, vagyis hogy a fellépő erők közös nevezőre jussanak a célokat illetően. A szerző szemiotikai alapokon nyugvó elméletébe ezen a ponton emeli be Freud kathexisét (tárgymegszállás), mely a populista logika központi eleme. „Az egyenértékűségi láncolatnak ezért *kell egy szinguláris elem* kathexise által kifejezésre jutnia” (116) – mondja –, s ez a tetszésszerűen értelmezhető, alakítható

⁴⁸ A „nép” fogalmának homályosságát már Ionescu is regisztrálta: people „could mean the peasantry, or could mean the peasantry and the workers, or could mean the national community in itself, or the society as a whole”. (Ghiță IONESCU: Eastern Europe. In: *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. 116.) Deiwiks pedig – történelmi példákra hagyatkozva – jobb- és baloldali népfogalmakat (illetve ellenségeképeket) különít el. (Christa DEIWIKS: i. m. 2–3.)

⁴⁹ Mindezt Szilágyi a többségben lévő „kisebbségi” mensevikek és a kisebbségben lévő „többségi” bolsevikok példáján szemlélteti, a (szociál)demokrata (mensevik) és a populista (bolsevik) politikai természet összeférhetetlensége mellett törve lándzsát. (SZILÁGYI Ákos: I. m. 137.) A politikai elemzők újabban hasonló jelenségre alkalmazzák a „vétó-krácia” fogalmát, mely a magát többségnek tekintő kisebbség – gyakorta erőszakos – politikai érdekérvényesítését takarja (a valódi többség asszisztálása mellett). Lásd: Keith K. C. HUI: From Democracy to Veto-cracy: Destabilizing World Politics. *Foreign Policy In Focus*, April 29, 2014. <http://fpif.org/democracy-veto-cracy-destabilizing-world-politics/> (Letöltve: 2014-10-14)

⁵⁰ Innen eredeztethető népi műlt szemléletének tragikus mesternarratívája, a gyarmatosító (török, labanc, német stb.) elnyomókkal szembeni folytonos küzdelem és ezzel párhuzamosan a parasztság emancipációs harcai. (ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. ÚMK, Budapest, 2010. 326–329.)

„üres jelölő” nevet kapta elméletében.⁵¹ Könnyen beláthatjuk: efféle amorf entitás a magyar népi mozgalomnál is kimutatható, úgy hívták: földreform.⁵² A népi identitás tehát egyfajta diszkurzív identitás, amely az egyenértékűségek láncolatának – magyar viszonylatban máig feltáratlan⁵³ – képviselőjét jelenti.

Laclau elmélete nem nélkülözi az ellentmondásos elemeket,⁵⁴ ráadásul a legkomolyabb kritika „házon belülről” érkezett, a szintén baloldali szlovén szociológus-filozófus (és politikus) Slavoj Žižek tollából. Ő egyrészt kollégája „üres jelölő” fogalmának kidolgozatlanságát, másrészt populizmusának idealizáltságát, de legalábbis aluldefiniáltságát hangsúlyozza.⁵⁵ Laclau szerint ugyanis Kelet-Európára a – „legtöbb esetben” – kirekesztő jellegű „etnikai populizmus” jellemző, mely „a sajátos közösségek nemzeti értékeinek különösségét igyekszik hangsúlyozni”. (219) Elemzésének esettanulmányai közt olyan zavarba ejtő példákra bukkanhatunk, mint az 1848–1949-es magyar forradalom és szabadságharc, vagy a késő dualizmus kori magyar parlament értékelése. Laclau „populizmusa” tehát vagy köszönő viszonyban sincs a magyar népi mozgalommal,

⁵¹ Ez nem egészen új meglátás. Már Murray Edelman is rámutatott egyik 1988-as írásában, hogy „az ellenséget nem nevezzük meg nyíltan, hanem inkább közvetve, utalás révén idézzük fel”. (Murray EDELMANN: Politikai ellenség konstrukciója. In: *Az ellenség neve*. Szerk.: SZABÓ Márton. Józsefvárosi Műhely, Budapest, 1998. 98.

⁵² Lásd Kovács Imre 1941-es vallomását: „mennyi család, ámitás, mellébeszélés, felkészületlenség és érvényesülési szándék gyűjtömedencéje volt az utóbbi években e szó: földreform”. Kovács Imre: Levelek a Márciusi Frontról. III. levél: A program. (Magyar Nemzet, 1941. április 6.) In: Kovács Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia*. Gondolat–Nyilvánosság Klub–Századvég, Budapest, 1992, 35.

⁵³ „Ha megvizsgálánk az egyes népi írók és gondolkodók kulcsideáit, azaz a faj, nép, etnosz, nemzet, parasztság stb. fogalmait (amire természetesen csak egy majdan megírandó nagymonográfia vállalkozhatna), meglepő ellentétekre bukkanánk, s azonnal kiderülne, mennyire látszólagos ez az egység...” (GYURGYÁK János: Szélsőjobboldaliság a népi mozgalomban. In: *A magyar jobboldali hagyomány*. Szerk.: ROMSICS Ignác. Osiris, Budapest, 2009. 452.) E „látszólagos” egységről lásd PAPP István: A harmadik út harmadik útja. Kovács Imre helye a népi mozgalomban: 1934–1944. *Kommentár*, 2013/3. 59–70.

⁵⁴ Ezekre már Canovan is felfigyelt, kétoldalas lábjegyzetet szentelve a „korai Laclau”-nak. (Margaret CANOVAN: *Populism*. 342–344.)

⁵⁵ Barret WEBER: Laclau and Žižek on Democracy and Populist Reason. *International Journal of Žižek Studies*, 2011/1. 1–19. Különösen 11.

vagy a példái rosszak, hiszen a fenti jelenséget a nacionalizmus témakörében tárgyalja a szakirodalom.⁵⁶ S bár a kételyek nem feltétlenül jelentik az elmélet egészének érvénytelenségét (csak a diskurzuselemzés már említett gyenge oldalát nyomatékosítják), érdemes elgondolkodni azon: vajon a laclai megközelítés nem fából vaskarika-e, „vajon a populizmus politikai logikaként definiálása nem hígítja-e fel oly módon a tárgyalt témát, hogy az egyes konkrét helyzetek es mozgalmak megértéséhez csak minimális hozzájárulást tudjon adni.”⁵⁷

Emellett okkal merülhet fel az a kérdés is: ha a populizmus ernyőfogalma alatt ilyen sok és ennyire sokféle mozgalom és szereplő elfér, miképp lehetséges, hogy a mozgalom tagjai önmagukat egynek képesek tudni és/vagy *láttatni*? Nagyban, vagyis „a” populizmusra vonatkoztatva a kívülről jövő tekintet egységesítő márkázásán, annak mikéntjén (és főképp miértjén) lehet eltöprengeni, a magyar népiek kapcsán azonban mindkét látószög felvethető. Ami a „tudást”, vagyis az önszemléletet illeti, Sinka István a következőképpen érzékeltette a Laclau kapcsán érintett feltáratlan diszkurzív identitást: „Veszekedtem én Veres Péterrel, Kodolányival, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával – szinte valamennyi népi íróval is... Veszekedtem ugyan velük, de mások nem bánthatták előttem őket. Összevesznek néha az oroszlanok is, de azért az mind oroszlán!”⁵⁸ Kodolányi János kevésbé patetikus finn közmondásával: „Valamennyien egy emse malacai vagyunk.”⁵⁹ A „láttatást”, pontosabban a külső azonosíthatóságot illetően pedig a marxista kritika (Révai József) ekképp fogalmazott: Erdei Ferenc „fogja Darvas József kezét, ő fogja Veres Péter kezét, ő fogja Illyés Gyula kezét, ő fogja Németh László kezét, ő fogja Kodolányi János kezét, ő fogja Fėja Géza kezét, ő fogja Sinka István kezét, ő fogja Erdélyi

⁵⁶ Lásd (például) GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok: a magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007. 19–155.

⁵⁷ ILLÉS Gábor: A populizmusról másképp. *Politikatudományi Szemle*, 2013/2. 141.

⁵⁸ Idézi GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok...* 395.

⁵⁹ KODOLÁNYI János: *Esti beszélgetés*. Magyar Élet, Budapest, 1944. 236.

József kezét, és végül ő fogja Szálasi Ferenc kezét.”⁶⁰ Bár a fenti kép nyilván túlzó és politikailag motivált, a népi szolidaritás valóban képes volt felülírni a tartalmi különbségeket.⁶¹

Nemcsak a magyar népi mozgalom elnevezése, de a populizmus fogalmi keretei miatt is tisztáznunk kell tehát, mit értünk „nép”-en Magyarországon. Legutóbb Gyáni Gábor foglalkozott behatóan a kérdéssel, hangot adva aggályainak a néprajztudomány népfogalmát illetően. Anélkül, hogy elmerülnénk a részletekben („a nép”-be beletartozik-e a kisnemesség, a kispolgárság, az ipari munkásság stb.), leszögezendő: „érdemleges néprajzi érdeklődés kezdettől... mindig kizárólag csupán a parasztok iránt nyilvánult meg”.⁶² Számunkra is ez lesz az irányadó a továbbiakban, noha a „parasztság” kifejezés is pontosításra szorul, hiszen a magyar társadalomfejlődés következtében kialakult, fogalmilag megragadható „paraszti” csoportok határozottan különböznek a nyugat-európai parasztságtól. Lássunk néhány definíciót! Sárkány Mihály történeti-antropológiai olvasatában a parasztok önálló földművesek, akik valamilyen formában tulajdonosként családjukkal háztartási és gazdálkodási egységben élnek és dolgoznak az adott közösség szokásai, elvárása és értékrendje szerint. A szociológus Kovách Imre szerint a „történeti parasztságot” magántulajdonnal, a mezőgazdasági termelés túlsúlyával, a piacra és önellátásra termelés kettősségével, a túlélési és ellenállási készség meglétével és a gyenge társadalmi mobilitással lehet jellemezni. Ekképpen a parasztság rostáján kihullnak az agrárproletariátus népes csoportjai (napszámosok, cselédek, részes aratók, summások stb.), utóbb pedig, az 1960-as években, a téveszesítéssel megszűntnek tekinthető ez a réteg. Juhász Pál róluk már mint „utóparasztságról” beszél, amit Harcsa István megerősít: „A régi parasz-

⁶⁰ Idézi POMOGÁTS Béla: Népiség és szellemi honvédelem, *Vigilia*, 2012/10. 759.

⁶¹ Ezúttal csupán a problémafelvetésre vállalkozhattam, hiszen – mint Gyurgyák János fentebb rámutatott – a kérdés megválaszolása a népiek fogalomhasználatának alapos tanulmányozását, szövegekpuszuk szoros olvasatát igényelné, alighanem monografikus kifejtésben.

⁶² GYÁNI Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram, Pozsony, 2013, 14–15. Az írás egy 2002-es recenzió alapszövege.

ti rétegek nyomában teljesen új társadalmi csoportok jönnek létre, amelyek már egyáltalán nem hasonlítanak elődeikre.”⁶³ Bárhogy áll is a dolog, a magyarországi „nép” – e többmilliós társadalmi csoport – helyzetét a 20. század első felében sajátos kettősség jellemezte. Egyrészt az esszencialista fogalomkonstrukció nyomán parasztiként számon tartott csoportok egyre öntudatosabban vallották egyenjogúságukat a magaskultúrát meghatározó rétegekkel, másrészt – ezzel egy időben – a tradicionális parasztság erodálódása, bomlása is felgyorsult. Ez a két, paradox módon egymást erősítő folyamat a népi írók fellépésében kulminált, akik nem is tudtak egységes álláspontra jutni a modernitás versus paraszti hagyományok kérdésében. Ráadásul a politikai, gazdasági hatalom is markánsan hallatta szavát a „paraszti jövőt” illetően, még szövevényesebbé téve a fenti képletet. Aligha tévedünk tehát nagyot, ha a magyarországi „nép” társadalmi integrációját a 20. századi magyar modernizáció egyik kulcsproblémájának tartjuk, amelynek fő tétje – elcsépeelt fordulattal élve – „a nép beemelése a nemzetbe”.⁶⁴

Egy fogalomtörténeti elemzésben illik eltöprengeni a „modernitás” jelentéstartalmain is, annál is inkább, mivel a különböző diszciplínák mást és mást értenek e kifejezésen. A történettudomány például egy viszonylag jól behatárolható, a nagy francia forradalomtól datálódó, ám a különböző megközelítésekben változó végpontú korszakként tekint rá („modernkor”). A társadalomtudományok a modern társadalom felől közelítik meg a jelenséget és a modernség gazdasági rend jellegét hangsúlyozzák; az irodalomtudomány a századelőn kezdődő törekvéseket

⁶³ VALUCH Tibor: A történeti parasztság változásai az 1960-as években. *Századvég*, 2003/1. 3–31. és KOVÁCH Imre: A magyar társadalom „paraszttalanítása” – európai összehasonlításban. *Politikatudományi Szemle*, 2003/3. 41–65.

⁶⁴ Lásd BARTHA Ákos: A földkérdés mentén. Népiek és konzervatívok a két világháború közti Magyarországon. *Kommentár*, 2013/3. 48–59. és A könyv útja „a néphez”: Hatalmi attitűdök és olvasási szokások a 20. századi Magyarországon. *Kommentár*, 2013/6. 28–41. Ionescu szélesebb kontextusban szintén a paraszti modernizáció elmulasztott esélyeit hangsúlyozza. (I. m. 114–115.) Angus Stewart pedig a populizmust körvonalazza egyfajta modernizációs stratégiaként (funkcionalista módon): ANGUS STEWART: *The Social Roots*. In: *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. 180–197.

azonosítja hagyományosan modernként (legalábbis honi vonatkozásban); a kulturális antropológia dinamikus kulturális folyamatként fogja fel a modernitást, melynek tehát nincs egzakt kezdő- és végpontja, s nincsenek jól behatárolható materiális vagy éppen szellemi kondíciói. A sokféle megközelítésben közös, hogy „a modernitással kapcsolatos tudományos diskurzus alapvetően Európa-, illetve Nyugat-centrikus”. Az elszemélytelenítő industrializációban testet öltött orwelli (és még inkább Huxley *Szép új világában* felismerhető) vízió a két világháború között világszerte komoly kritikát kapott. Ugyanakkor a fordizmus szemléletmódja nemcsak a kapitalizmusra értendő, hanem legalább olyan mértékben a megvalósuló szocializmusra is, kérdőjelekkel szegélyezve a reakcióként megfogalmazódó harmadik utakat.⁶⁵ Itt kell röviden érintenünk a polgárosodás fogalmát is, mely még a modernizációnál is erősebben kötődik a nyugati kultúrkörhöz. Annak ellenére, hogy van pozitív (civilizálódás) és negatív (a tradicionális világ elvesztése) olvasata és többször fogalmazódott meg politikai programként a 20. század folyamán (többek közt egyes magyar népi írók számára). Annyi bizonyos: a történészek, a társadalomkutatók tágabb értelemben a polgári rend és termelési forma 16. századtól teret nyerő alakváltozatait, míg szűkebben véve az urbanizációt és az individualizációt azonosítják a polgárosodással.⁶⁶ Mindkét jelenség zavarba ejtő a paraszti közösségek számára, hiszen nehezen adhatunk egyértelmű válasz arra, hogyan lehet a gyakran szinonimaként használt modernizációt és polgárosodást úgy megvalósítani egy alapjában paraszti társadalomban, hogy maga a parasztság ne számolódjon fel általa.⁶⁷

⁶⁵ A gondolatmenethez lásd NIEDERMÜLLER Péter: Modernitás és politikai közbeszéd a mai Magyarországon. In: *Folyamatok a változásban: A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk.: ABLONCZY Balázs, FEDINEC Csilla. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005. 9–13., idézet: 10.

⁶⁶ BENDA Gyula, *A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetőségei* = B. Gy., *Társadalomtörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2006, 341–344.

⁶⁷ A problémát a néprajztudomány az alábbi (nem pontosan behatárolható, egymásba folyó) háromlépcsős folyamatban véli megragadhatónak: archaikus állapot – polgárosuló parasztság – polgárosult(abb) parasztság. (Kósa László:

Hol a helye a magyar népi mozgalomnak a korabeli politikai-ideológiai konstellációban? Annyi bizonyos, hogy a magyar populisták – már ha annak tekintjük a népieket – horizontális (jobboldali–baloldali) politikai alternatívák helyett vertikális (lent–fent) dichotómiában gondolkodtak.⁶⁸ Ez széles körű politikai partiképességet, pártpolitikai változatosságot, elegyességet, ha úgy tetszik: „ezerarcú arcátlanságot”⁶⁹ okozott. Mindez általános tendenciának is vehető, ellenben az már komoly eltérés a régió parasztizmusához/agrárpopulizmusához képest, hogy csupán 1939-ben alakult meg a magyar népi mozgalomhoz leginkább – noha nem kizárólagosan – kötődő pártalakulat, a Nemzeti Parasztpárt. Ennek ellenére a „harmadik út”, „harmadik oldal”⁷⁰ gondolata korántsem egyszerűsíthető le pártokra, osztályelméletekre, vagy a Hofstadter-féle sematizáló olvasatra. A népiek ugyanis egyrészt épp a kapitalista–szocialista és a fasiszta–kommunista dichotómiákra igyekeztek ideológiai választ adni a parasztság felemelésének alapjában demokratikus igényével, másrészt a már a századelőn kirajzolódó ideológiai-politikai szekértáborokon túlmutató alternatívákat is keresték.⁷¹ „Az irodalom társadalmi felelősségének átérzése”⁷² új viszonyrendszereket eredményezett, amennyiben a népiek – Némedi Dénes szavaival – „nem egyszerűen két politikai vonal között vagy mellett kerestek egy harmadikat (ez örökkön ismétlődő jelensége a politikának), hanem társadalom, irodalmi nyilvánosság és politikai rendszer viszonyát próbálták újrafogalmaz-

Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920), Planétás, Budapest, 1998. 43–49.)

⁶⁸ Bozóki András: i. m. 51.

⁶⁹ SZILÁGYI Ákos: i. m. 144. – Ez nem magyar sajátosság. A két világháború közötti parasztpártokat Ionescu egyenesen „catch-all” pártoknak nevezi. (I. m. 112.)

⁷⁰ E kevésbé ismert „harmadik oldal” kifejezés Németh Lászlótól származik. Lásd BÉKÉS Márton: A hagyomány forradalma: Németh László politikája. *Kortárs*, 2009. 99–112.

⁷¹ BARTHA Ákos: A Nagy Háború füstje. *Hitel*, 2014/2. 15.

⁷² BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom: a harmadik reformnemzedék*. Püski, Budapest, 1989. 126.

ni.”⁷³ Méghozzá radikálisan, hiszen „sorseseményüknek”⁷⁴ az első világháború és az azt követő szélsőséges, egymást tagadó változások tekinthetők, tehát egyfajta konstans válság, melyre már nem tartották érvényesnek a 19. századi liberális–konzervatív válaszokat. Maguk a népiek hangsúlyozták nemzedéki jellegüket, sőt nemzedéken belüli töréseket is regisztráltak a harmincas évek örvénylő értelmiségi közéletében (lásd a „húszévesek” versus „harmincévesek” konfliktusát). Ezeket a generációs konfliktusokat a modern tudásszociológia⁷⁵ és a politikai eszmetörténet⁷⁶ egyaránt megerősíti, főként a világháború, a forradalmak és a történelmi Magyarország felbomlásának sokrétű tapasztalatát és identitásformáló erejét hangsúlyozva. „Ez a társadalmilag kondicionált helyzet végletesen átpolitizálja az ekképpen korlátozott függetlenségűvé vált irodalmi és tudományos mezőt” – fogalmaz Bognár Bulcsú.⁷⁷ A folyamat egyrészt elvezet a szociográfia diadalához, másrészt pedig – ami ennél jóval fontosabb – többirányú cselekvési terveket eredményez. „A népiek demokratizmusa antiliberalis-antikapitalista, közösségi, önkormányzó demokrácia volt” – állapítja meg Békés Márton.⁷⁸ Ebbe paradox módon antidemokratikus tendenciák is beleférhettek⁷⁹ – főképp, ha a demokráciát annak intézményrendszerével és a képviseleti demokráciával azonosítjuk –, de nem szükségszerűen és közel sem kizárólagosan.

⁷³ NÉMEDI Dénes: *A népi szociográfia. 1930–1938.* Gondolat, Budapest, 1985. 16.

⁷⁴ E fogalomhoz lásd TENGELYI László: *Élettörténet és sorsesemény.* Atlantisz, Budapest, 1998.

⁷⁵ Ezt a szempontot legutóbb Bognár Bulcsú boncolgatta a népiek kapcsán: BOGNÁR Bulcsú: A paraszti válság és a harmadik utas válaszok: Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Szabó Zoltán a népi szociográfusok mozgalmában. *Korall*, 36 (2009.) 141–160. különösen 141–144.

⁷⁶ Az első világháborúban átélt borzalmak, a forradalmak és Trianon traumája egyfajta nemzedéki életérzést és újszerű nemzetkonceptiót konstruált. Lásd GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők.* Osiris, Budapest, 2012. 39. és 214.

⁷⁷ BOGNÁR Bulcsú: *A népies irányzat a két háború között: Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői.* Loisir, Budapest, 2012. 144.

⁷⁸ BÉKÉS Márton: i. m. 85.

⁷⁹ Jobbszélről Erdélyi Józseftől az „érett” Erdei Ferencig, Darvas Józsefig és Veres Péterig a baloldalt bezárólag.

A magyarországi értelmezéseket súlyos társadalom- és eszméletörténeti problémák (felemás urbanizáció, demokráciadeficit, föld- és zsidókérdés stb.),⁸⁰ valamint szemantikai-fogalomtörténeti nehézségek kuszálják tovább, olyannyira, hogy míg egyesek a Horthy-kori „propaganda”⁸¹ kapcsán beszélnek populizmusról, addig mások – a kérdéssel foglalkozó szakemberek többsége – éppen a Horthy-kor markáns, jobbára⁸² rendszerellenes ellenzékeként ismert népi mozgalmat jellemzik ezzel a kifejezéssel. Amennyiben a többségi olvasat mellett törünk lándzsát, az antagonisztikus ellentétek így sem szűnnek: egyes vélekedések szerint a népi írók intellektuális felkészültségét aránytalanul meghaladta a vállalt nemzetnevelői szerep,⁸³ míg mások szerint a mozgalom „teljesítménye sokkal jobb, mint a jelenkori emlékezete”⁸⁴ (és akkor még nem is szóltunk szakmai diskurzuson túli véleményekről, pró és kontra). Ehhez képest szörszálhasogatásnak tűnhet a fogalmi kérdések felemlgetése, ami azonban – mint láthattuk – jóval túlmutat önmagán. Borbándi Gyula idézett írásában ekképp vall a névadás dilemmájáról: „Az elnevezés problémájával magam is szembesültem, amikor a népi mozgalomról szóló német nyelvű munkámat írtam. A német nyelvben nincs a populizmuson kívül olyan szó, amely a népiség fogalmát pontosan kifejezné. A volkisch használhatatlanná vált a hitlerizmus által történt kisajátítás miatt, a volkstümlich népies-t jelent, a volkhaf ritka és nem fedi igazán a fogalom tartalmát. Marad tehát a Populismus, amely-

⁸⁰ A korszak társadalomtörténetéről lásd átfogó jelleggel: GYANI GÁBOR-KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 2003.

⁸¹ TAMÁS GÁSPÁR Miklós: ...ahogyan forgószélben viselkedik az ember... Széchenyi Ágnes interjúja. *Valóság*, 1992/10. 78.

⁸² A magyar népi mozgalomra is érvényesnek tartom, hogy a populistá mozgalmak az intézményes rendszer margóján ingadoznak a rendszerkritika és a hatalom helyeit elfoglalók szidalmazása között. Lásd Andreas SCHEDLER: *Anti-Political Establishment Parties. Party Politics*, 1996/3. 291–312. – Laclau szerint bár a populizmus sohasem abszolút kívülről bukkan fel, „szükséges előfeltétele a régi struktúra bizonyos fokú válsága”. (I. m. 201.)

⁸³ CSEPELI György: *Narratívák fogságában. A népi írók politikai szocializációja Magyarországon. Kritika*, 1995/10. 20–23.

⁸⁴ PAPP István: i. m. 9.

nek átvételére az is ihletett, hogy az olasz Franco Venturi az orosz népi irányról, a narodnyik mozgalomról írott tudományos igényű és nagyszerű könyvének az »Il populismo russo« címet adta.⁸⁵

Borbándi választása Münchenben és Ignótus Pál bíráló megjegyzése Londonból⁸⁶ azt jelzi, hogy az emigrációban élő népiek számára a nyolcvanas években még vállalható(bb) identitás volt a populizmus – az igen rosszul csengő völkisch alternatívához képest legalábbis.⁸⁷ Ami az utóbbit illeti, a völkisch-mozgalommal való párhuzam a népi-urbánus vitától eredeztethető és a marxista kritikában is meghatározó. Mindmáig fel-felbukkan a legkülönbözőbb jellegű és irányultságú értelmezésekben,⁸⁸ jöllehet egyáltalán nem nevezhető általános vélekedésnek.⁸⁹ Az ellenvélemények közül kiemelendő Szabó Miklós tézise, amely szerint a magyar népi mozgalom a neve ellenére elitista völkisch vonal helyett a szintén német (a weimari időszakban felfutó) *Jugendbewegung*gal rokonítható, mindenekelőtt a paraszttromantikus harmadik úthoz vezető közös civilizációkritika, továbbá a mindkét helyen meghatározó

⁸⁵ BORBÁNDI Gyula: *Fogalomzavar a populizmus körül*. 64. – Venturihoz angolul (interneten is): Franco VENTURI: *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia*. Alfred A. Kopf, New York, 1960. – Már Borbándi cáfolta az orosz narodnyik mozgalommal vont szorosabb párhuzamot. BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. 139–141.

⁸⁶ „Ma különösnek és meglepőnek tűnhetik, hogy Ignótus Pál, aki legerősebben bírálta a népi írókat, úgy vélte, hogy én a populistát a népinél ártalmatlanabb és enyhébb jelzőnek találtam, és csak azért folyamodtam hozzá, hogy a népiséget kedvező színben tüntessem fel.” (BORBÁNDI Gyula: *Fogalomzavar a populizmus körül*. 64.)

⁸⁷ A kilencvenes évek elején Radnóti Sándor is a populizmus fogalmát ajánlja – ám ő már azért, mert szerinte „a »népi« fogalma túl sok idealizáló elemet tartalmaz”. (LACKÓ Miklós: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. MTA TTI, Budapest, 1996. 166.

⁸⁸ IGNÓTUS Pál: *Vissza az értelemhez*. Vál., szerk. és az utószót írta: BOZÓKI András. Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum, Budapest, 1998. 287.; TAMÁS GÁSPÁR Miklós: i. m. 78.; ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom*. 38–39., 324–326.

⁸⁹ Például: N. HORVÁTH Béla: „Sznobok és parasztok”. In: *A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig*. 3. Szerk.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András. Gondolat, Budapest, 2007. 263–277.; PAPP István: i. m. 31.

fontosságú generációs probléma és politikai szórtság miatt.⁹⁰ Bár ez a párhuzam meggyőző, a paraszttromantika bajosan aggatható Kovács Imre, Szabó Zoltán vagy éppen Erdei Ferenc munkásságára.⁹¹ Marad tehát a „népi” (fordításban is), vagy a meglehetősen parttalanná vált „populista” elnevezés, noha – mint láthattuk – míg Magyarországon hagyományosan paraszti csoportokat értünk „nép”-en, addig nyugaton nincs ennyire határozottan rurális olvasata a „populus”-nak, a „people”-nek – mint már Bibó István is hangsúlyozta.⁹² Ennek következtében pedig a társmozgalmak tartalmi jegyei sem feltétlenül hasonlítanak a magyar népi mozgaloméhoz.⁹³ De mi a helyzet tőlünk keletre és Közép-Európában, vagyis tágabb régióinkban?

*

Már a populizmusról szóló 1969-es monográfiában megjelent az a napjainkban népszerű meglátás, miszerint a populizmus elsősorban nem irány, hanem a politikai kultúra olyan „dimenziója”, mely sokféle ideológiájú mozgalomban ölthet testet.⁹⁴

⁹⁰ SZABÓ Miklós: A paraszttromantikus harmadik út gondolata a weimari köztársaságban. *Századvég*, 1990/2. 61.

⁹¹ Lásd BOGNÁR Bulcsú: i. m.

⁹² „Mindenekelőtt rámutatnék arra a különbségre, ami a nép, volk, people kifejezéseknek egyrészt nyugat-európai, másrészt közép- és kelet-európai értelme között van. Ez utóbbi területen ez a kifejezés az alsóbb, többé-kevésbé elnyomott vagy kizsákmányolt, de politikai hatalomra hivatott osztályokon és embertömegeken felül jelent valami nemzetileg jellegzetes, etnikait, nyelvit, valamiféle sajátosságokat hordozót, és jelenti mindig azt a felfogást, hogy a többé-kevésbé megbomlott politikai keretek helyreállításában az etnikai jellegzetességeket hordozó néptömegeknek – tehát elsősorban a parasztságnak – különleges jelentősége van.” (BIBÓ István: Levél Borbándi Gyulához. In: BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. 3. k. Szerk.: VIDA István, NAGY Endre. Magvető, Budapest, 1986. 299.

⁹³ Itt jegyzendő meg, hogy míg Gyurgyák 2003-as véleménye szerint „a populizmus a mai nyugat-európai országokban nem játszik lényeges szerepet” (GYURGYÁK János: *Politikai ideológiák*. 351.), addig ma már olyan vélemény is megfogalmazódott, miszerint a „populizmus egy nyugatos jelenség” (PAÁR Ádám: *A dzsungel mélyén, avagy a populizmus rejtelméi*). A regionális különbségek mindenestre nyilvánvalóak.

⁹⁴ Peter WORSLEY: The Concept of Populism. In: *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. 212–251.

Tanulmányom második felében ezeknek a dimenzióknak a regionális hagyományrendszerét, vagyis a kelet-(közép-)európai népiség összefüggéseit igyekszem felvázolni. Ez azért sem tűnik haszontalan vállalkozásnak, mivel nincs konszenzus a regionális parasztmozgalmak „népiségét”, „populizmusát” illetően. Bibó egyrészt kritizálja Borbándit, amiért „a magyar népi mozgalom csaknem teljesen eredeti voltát” hangoztatja könyvének 1976-os (német) verziójában, másrészt úgy véli: „nem kétséges, hogy a magyar népi mozgalom, a múlt századi narodnyikokat nem számítva, az e századbeliek között messze a legérdekesebb és leggazdagabb” volt. Érvei között szerepelnek a következők: „a magyar parasztságnak, mindenekelőtt az igen nagy számú szegényparasztságnak még kelet-európai összehasonlításban is példátlan mértékű anyagi és szellemi nyomorúsága” (ami nyilvánvalóan nem állja meg a helyét); a népiek gazdag szellemi tevékenysége; a nyugat-európai és amerikai populizmussal rokon harmadikutasság később nagy karriert befutó tézise; illetve egy feltételes módú megállapítás, miszerint „egyenletes fejlődés esetén egy igen gazdag és eredményes politikai reformkor inspirálója lehetett volna” a magyar népi mozgalom.⁹⁵

Trencsényi Balázs szerint a magyar „népi mozgalom ideológiája egyáltalán nem unikális jelenség, hanem a két világháború közötti kelet-európai politikai gondolkodás egyik leginkább meghatározó eszmeáramlata, az agrárpopulizmus sajátos helyi változata”, vagyis „a magyar populista diskurzusok egyáltalán nem tűnnek különlegesnek”.⁹⁶ Ezzel szemben Papp István amellel érvel, hogy a parasztság két világháború közötti, kelet- és közép-európai politikai alakulatai „a földrajzi közelség dacára sem azonosíthatók valamilyen közép-európai népi gondolat nemzeti hordozójaként”. Szerinte a külföldi parasztvte-

⁹⁵ BIBÓ István: Levél Borbándi Gyulához. 299–300.

⁹⁶ TRENCSENYI Balázs: A kelet-európai agrárpopulizmus, mint értelmezési keret. [sic!] In: *Bibó 100: Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek*. Szerk.: DÉNES Iván Zoltán. Argumentum, Budapest, 2012. 295–331. (Idézetek: 295. és 309.); Uő: Antaiosz kalandjai Kelet Európában: Agrárpopulista diskurzusok a két világháború között. In: *A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk.: PÉNZES Ferenc, RÁCZ Sándor, TÓTH-MATOLCSI László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 206–228.

zerek politikai arculata inkább hasonlít Áchim L. Andráséra, esetleg a „mérsékeltabb kispap” Nagyatádi Szabó Istvánra, mintsem a népiekére. A magyar népiséget egyébként sem lehet „kizárólagosan a Nemzeti Parasztpárthoz, de még egyértelműen a bal- vagy jobboldalhoz” sem kötni, ráadásul a magyar népiek „minden országos jelentőségű ügyben elmondták a véleményüket”.⁹⁷ Az alap gondolatot Békés Márton is megerősíti.⁹⁸ A kelet-(közép-)európai parasztvezéreket, népi politikusokat „agrárpopulistának” (közelebbről „parasztpopulistának”⁹⁹) minősítő Canovan – mint szó volt róla – egyetlen magyar populistát sem említ alapművében. Trencsényi mégis a régió legfontosabb agrárpopulista szerzői között tárgyalja Erdei Ferencet, Németh Lászlót és Kovács Imrét, az alábbi közös nézeteket tulajdonítva nekik: geopolitikai és ideológiai harmadikutasság, a lineáris fejlődésívű liberális és marxista elméletekkel szembeni fenntartások, paraszt- és kisbirtok-centrikusság¹⁰⁰, szövetkezetpártiság és kollektivizáció-ellenesség, a népfeliséget megcsúfoló képviselői demokrácia kritikája, (gyakorta etnicizáló) városellenesség, valamint a népi történelemszemlélet identitásteremtő erejének kiaknázása.¹⁰¹ A közös nevezőket keresve azonban alighanem a fogalom születéséig kell visszatekintnünk. Canovan úgy véli, „lehetséges a különböző populizmusoknak valamiféle közös karakterisztikum-készletét felmutatni, azzal a megszorítással,

⁹⁷ PAPP István: i. m. 33. – Eszerint a régió parasztvezéreit csak a parasztságot érintő témák foglalkoztatták (volna).

⁹⁸ „A népi mozgalom sajátosan magyar jelenség volt”. BÉKÉS Márton: i. m. 80.

⁹⁹ Lásd a „Peasant populism” című fejezetet CANOVAN *Populism* című művében (110–122.)

¹⁰⁰ A kisbirtok-centrikusság közel sem volt annyira evidens, mint Trencsényi feltételezi. Csak az érzékeltetés kedvéért említsük meg Kerék Mihály radikális kisbirtokpárti földreformterve mellett Kovács Imre belső és külső üzemműködés építő elképzelését és Erdélyi József szürrealisztikus nagybirtokpártiságát.

¹⁰¹ Közösnek tételezi továbbá, hogy progresszív nézeteiket antimodernista diszkurzív keretbe ágyzták, méghozzá a következő fő jellemzőkkel: *atemporalizálódás* (térfókusz az időbeli szempontok helyett), *szerializálódás* (ciklikus időperspektíva), a normatív kulcsfogalmakkal operáló *hierarchizálódás*, a *biologizálódás* (például metaforákkal) és a szimbolikus *reszkekralizáció* uralta kifejezésforma. (TRENCSÉNYI Balázs: *A kelet-európai agrárpopulizmus, mint értelmezési keret*. 312–327.)

hogy egy konkrét típusban ezeknek csak egy része található meg”.¹⁰² S bár nem győzi hangsúlyozni, hogy nincsenek tiszta populizmus-(al)típusok sem, Peter Wilesnek az említett 1969-es Populism-kötetben megjelent tanulmányából – pontosabban az abban szereplő egyik alkategóriából („a kisember populizmusa”) – levezeti és össze is foglalja az agrárpopulizmus „szindrómájának” főbb ismérveit. Tüллépve a „népbarátság” összpopulista kívánalmán, ezek a következőek: hit a magántulajdonban, szövetkezetpártiság, ruralizmus (urbanizációellenesség), nosztalgikus múltszemlélet, bizalmatlanság az értelmiséggel és a politikusokkal szemben, bizalom a közvetlen demokráciában vagy egy erős vezetőben.¹⁰³

Nyilvánvaló, hogy minél keletebbre tekintünk, annál delejőbb hatással voltak az orosz narodnyikok a Canovan terminológiája nyomán agrárpopulistának definiált csoportokra. Ionescu koncepciója szerint a populizmus a narodnyik mozgalom által terjedt át Kelet-, majd Kelet-Közép-Európába a 20. század elején, ahol azonban a nyugatról importált szocializmus is hatott (elég, ha a századelős magyar agrárszocialista mozgalomra gondolunk). A Nagy Háború után még öntudatosabbá váló mozgalmak egyre határozottabban identifikálták a parasztságot az államhatalom vezetésére egyedül hivatott társadalmi csoportként, a paraszti életmódot pedig a legautentikusabb, a „romlott várost” élelemmel ellátó, önfenntartó létformaként.¹⁰⁴ Az azonban, hogy e mozgalmak sokáig együtt haladtak a szocializmussal, nem zárta ki a konzervatív agráriusokkal

¹⁰² Kovács Gábor: *A népi mozgalom helye a politikai eszmetörténetben.*

¹⁰³ Margaret CANOVAN: A populizmus változatairól. *Életünk*, 1991/12. 1118. Fordította: Gyurácz Ferenc. (A szöveg az 1981-es monográfia zárófejezetének magyar fordítása.) – A könyv ezt a felsorolást a kapitalizmuson és szocializmuson túlmutató harmadikutassággal és a *munka jogán* tulajdonolt kisbirtok pártolásával egészíti ki. Jegyezzük meg: utóbbi (kurzívált) kitétel gyengíti a magántulajdon fent említett „szentségét”. Nem véletlen, hogy a magántulajdon érinthetlensége a Horthy-kori Magyarországon is kitüntetett szerepet játszott a földreform diskurzusában. (Lásd BARTHA Ákos: *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai.* Sárospatak, Hernád, 2013. 251–264.

¹⁰⁴ Ghiță IONESCU: i. m. – Nálunk e gondolat jegyében fogant Szabó Dezsőnek a népiekre nagy hatást gyakorló parasztképe.

vagy éppen a nemzeti liberálisokkal kötött eseti koalíciót (vagy az egyes elméletek bizonyos komponenseinek átvételét).¹⁰⁵ Ez a fajta „ideológiai szinkretizmus” azonban már önmagában életképtelenné tette a társadalom-felfogásában és fejlődéstudományában meglehetősen dogmatikus marxizmussal kötött frigyét. A feudalizmus–kapitalizmus–szocializmus fejlődési ívet a nyugati társadalmakra és nem a 70% körüli agrárnépességű országokra dolgozták ki. A 19. század végének narodnyik ihletettséggű kelet-európai agrárteoretikusai – a szerb Markovic, a román Dobroheanu-Gherea és Stere vagy később a „harmadikutas”¹⁰⁶ bolgár Sztambolijcski – saját „Sonderweg-elméletekkel” hangot is adtak ebbéli kritikájuknak.

Közülük utóbbinak, a Bolgár Népi Földműves Szövetség (BNFSZ) karizmatikus vezetőjének, Alekszandar Sztambolijcskinek (1879–1923) adatott meg, hogy a húszas évek elején – amikor a parasztság a régió politikusainak célkeresztjébe került – próbára tegye elképzeléseit, a bolgár parasztállam által elképzelt balkáni konföderációt.¹⁰⁷ Az alulról szerveződő szövetség radikális reformtervével, az önellátó parasztságra épített erkölcsi-gazdasági megújulást hirdető programjával, valamint antikapitalista retorikájával igen népszerű lett a 20. század első évtizedében, s ezt még fokozni is tudta a Bulgária számára

¹⁰⁵ Trencsényi a horvát Radić-fivérek (Antun és Stjepan) említi példának, „akik bírálta a hagyományos államjogi nacionalizmust, de eközben a fajok létharcát hangsúlyozó szociáldarwinista eszmerendszer is formálta a gondolkodásukat; támogatták a vidék modernizációját, de közben elvetették a városi modernitást, azaz a legkülönbözőbb ideológiai alapanyagok – délszláv föderalizmus, antiszemizmus, társadalmi radikalizmus és kulturális konzervativizmus – keveredtek az eszmerendszerükben.” (TRENCSENYI Balázs: *Antaiosz kalandjai Kelet-Európában*. 207.)

¹⁰⁶ PALOTÁS Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris, Budapest, 2003., 209

¹⁰⁷ Canovan a húszas évekbeli felfutás kapcsán egyenesen „zöld felkelésről” (*Green Uprising*) beszél. (Margaret CANOVAN: *Populism*. 110–128.) – Igazat adhatunk tehát Trencsényinek, miszerint az agrárpopulizmus „egyszerre válság- és megújulásdiskurzus”. TRENCSENYI Balázs: *A kelet-európai agrárpopulizmus mint értelmezési keret*. 315. Az identitásteremtő válságelméletek hatását a magyar népi mozgalomra elemzem: BARTHA Ákos: *A népi szociográfia elmélete és gyakorlata*. Kovács Imre és A néma forradalom. *Szociológiai Szemle*, 2014/2. 116–138.

szomorú végkifejletű világháború alatt tanúsított pacifizmusával. Ami az ideológiát illeti, a BNFSZ eklektikus, dinamikus¹⁰⁸ világnézetében jól megfér egymás mellett Eduard Bernstein, Darwin, Louis Henry Morgan, Eduard David, Othmar Spann, Adam Heinrich Müller, Ernest Renan vagy Theodor Mommsen gondolatvilágának több eleme. Sztambolijszki, miután 1919-ben hatalomra került, mégsem e sokrétűség szellemében fogott hozzá modernizációs programjához, hanem az erő jogán. Így lett a társadalom kooperációjából a hivatások korporációja, a részben megvalósított demokratikus reformokból (földreform, oktatásügy) pedig parlamentarizmust leépítő autoriter berendezkedésű etatista hatalom, amely végül a parasztpolitikus bukásához és erőszakos halálához vezetett (1923).¹⁰⁹ Sztambolijszki mozgalma a magántulajdon szentségén és a nosztalgikus múltszemléleten kívül minden agrárpopulista kritériumnak megfelel, ami nem is meglepő, hiszen a parasztvezér emblematikus alakja volt a régió parasztmozgalmainak. De ő kezdeményezte a kelet-európai parasztpártokat összefogni kívánó nemzetközi szervezetet, a Zöld Internacionálét is, amely később Milan Hodža patronálásával és prágai központtal a Nemzetközi Agrár Iroda nevet vette fel. „A Zöld Internacionálé 1929 májusában összehívott közgyűlésén már 17 európai parasztpárt képviselői jelentek meg. A Kommunista Internacionálé határozott averzióval viseltetett a parasztszervezet iránt”¹¹⁰ és létrehozta saját szervezetét, a „vörös” Paraszt Internacionálét, mely szervezet azonban hamarosan látványos kudarcba fulladt.¹¹¹ Bibó István érdekes

¹⁰⁸ Sztambolijszki „azt hangsúlyozta, hogy csak akkor lehet működőképes az ország, ha a paraszti és városi »termelők« és a kizárólag »fogyasztó« elitek közötti kapcsolat egészségessé válik, ami nyilvánvalóan a hierarchia megfordulását jelentette, ugyanakkor egyáltalán nem egy előző állapot helyreállítását célozta.” (TRENCSÉNYI Balázs: *Antaiosz kalandjai Kelet Európában*. 209.)

¹⁰⁹ Augusta DIMOU i. m. 218–221.; NIEDERHAUSER Emil: *Bulgária története*. Gondolat, Budapest, 1959. 179–183.; Dimitár KOSZEV–Hriszto HRISZTOV–Dimitár ANGELOV: *Bulgária története*. Gondolat, Budapest, 1971. 184–187.

¹¹⁰ KOVÁCS Gábor: Mi is hát a populizmus? *Liget*, 2009/10. 37–45.; Margaret CANOVAN: *Populism*. 121.

¹¹¹ A Zöld Internacionálé utótörténetéhez tartozik az 1947 nyarán Nagy Ferenc hathatós közreműködésével megalakult Nemzetközi Parasztunió, amely a kelet-közép-európai parasztpártok menekült politikusait tömörítette.

módon nem Sztambolijszkit, hanem a *Zveno* (Lánc) folyóirat körül szerveződő, 1927-től működő katonatiszti-értelmiségi politikai kört említi a magyar népiek bolgár társmozgalmaként. Ez a csoport „köztársasági érzelmű, ellenzéki beállítottságú, francia és jugoszláv orientációjú katonatisztek és polgári értelmiségieket” tömörített mindamellet, hogy korporatív gazdaságot, etatizmust és autokratikus politikai hatalomgyakorlást hirdetett, a harmincas évek közepén Kimon Georgiev személyében pedig rövid időre miniszterelnököt is adott az országnak (a politikus 1944 és 1946 közt is betöltötte a tisztséget).¹¹² Bibó felvetése zavarba ejtő, hiszen ezt a formációt aligha lehet az agrárpopulizmus tárgykörébe vonni, de a magyar népi mozgalomra sem igazán hasonlít a *Zveno* köre.

Karakteres figuraként politizált a horvát Stjepan Radić (1871–1928), aki eszmerendszerének középpontjába a délszláv házközösségből (*zadruga*) – egyfajta „parasztjog” alapján – megszervezendő paraszti demokráciát állította. Ezáltal egyszerre vélte meghaladhatónak a kapitalizmust és a proletárdiktatúrát (ennyiben tehát feltétlenül „harmadikutas” volt). Radić eklektikus felfogásában – a már felsoroltakon kívül – megfért a városellenesség (olykor némi antiszemizmussal), a patriotizmus (mind a horvát, mind a szerb és a magyar nacionalizmus ellen fellépett) és az antiklerikalizmus (jóllehet maga római katolikus volt). A horvát politikus magabiztos, ám eléggé követhetetlen megnyilvánulásaival azt sugallta, hogy – a laclai követelményeknek megfelelően – „a parasztság nem egyszerűen rend, nem is osztály, hanem magának a nemzetnek a megtestesítője”.¹¹³ (Gondoljuk meg, hogy Erdei Ferenc is kizárta a komplett felső társadalmat a magyar nemzet általa konstruált fogalmából.)¹¹⁴ Ráadásul, míg politikájának színeváltozása az önálló horvát

„Első elnökévé a volt lengyel miniszterelnököt, Stanislaw Mikolajczykot választották, akít 1964-ben Nagy Ferenc addigi alelnök követett az elnöki tisztnben. Magyar részről a kisgazdapártiakon kívül a Nemzeti Parasztpárt emigránsai is csatlakoztak a Parasztnióhoz.” (BORBÁNDI Gyula: Emlékezés Nagy Ferencre. *Magyar Szemle*, 2003/9–10. 85–104.

¹¹² BIBÓ István: Levél Borbándi Gyulához. 299. Idézet: 569–570.

¹¹³ PALOTÁS Emil: *Kelet-Európa története*. 404.

¹¹⁴ BOGNÁR Bulcsú: i. m. 165.

köztársaság kívánalmától a posztmonarchikus északi szerb–horvát akcióegységig és egy koalíciós kormányban való részvételig (1925), vagyis a jugoszlavista szolidaritásig terjedt, addig nyugati körútján (London, Bécs) szerzett rossz tapasztalatainak hatására nem találta vállalhatatlannak az említett, Komintern által szervezett Paraszt Internacionálét sem (1924).¹¹⁵ A fentiek alapján Radić mozgalma a fontosabb canovani kritériumoknak (a magántulajdon tisztelete, ruralizmus, hit a közvetlen demokráciában) eleget tett.¹¹⁶

Míg tehát a horvát parasztmozgalom eszmetörténeti szempontból bizonyos hasonlóságokat mutat a magyar népiekkel, addig Lengyelországban jóval komplikáltabb a helyzet. Az 1920-as években mintegy 10 különböző pártról tudunk, amely zászlójára tűzte a parasztság problémáinak megoldását. Közülük a főként a galíciai területeken erős Lengyel Néppárt – Piast (*Polskie Stronnictwo Ludowe – Piast* vagy *PSL–Piast*) emelkedett ki Wincenty Witos (1874–1945) vezetésével, aki meglehetősen kaotikus helyzetben lett a parasztság első számú, jóllehet semmiképp sem legradikálisabb vezetője.¹¹⁷ Lengyelországban ez idő tájt spontán agrárforradalom bontakozott ki, és parasztköztársaságok jöttek létre.¹¹⁸ Witosék mellett egyébként a parlamenti baloldalhoz is tartoztak népi irányultságú pártok, mint a leginkább a középső területeken jelentős *PSL–Wyzwolenie*¹¹⁹ és

¹¹⁵ Trencsényi külön tárgyalja a kevésbé ismert szerb és szlovén agrárpopulizmust is. TRENCSENYI Balázs: *A kelet-európai agrárpopulizmus mint értelmezési keret.* 306–307.

¹¹⁶ Margaret CANOVAN: *Populism.* 121.

¹¹⁷ Sajnos Witos emlékiratai magyarul nem olvashatók. Lásd Wincenty WITOS: *My Wanderings.* Warszawa, 1965.; Uő: *Moja tułaczka.* Warszawa, 1967.; Uő: *Moje wspomnienia.* Warszawa, 1981.

¹¹⁸ Ezek a polgári közigazgatást lebontva hozzáláttak saját intézményrendszerük kiépítéséhez (leghíresebb a tarnobrzei parasztköztársaság volt). A kormány csak a katonaság bevetésével tudta pacifikálni a vidéket. Hasonló jelenségek játszódtak le az országban 1936/37-ben is. (PALOTÁS Emil: i. m. 164., 329.

¹¹⁹ A *PSL–Wyzwolenie* a húszas években a *PSL–Piast* mögött a második befolyásosabb parasztpárt volt. Programjában egykamarás szjezmet, igazságos adózást és széleskörű szabadságot követelt az ország polgárainak. (Marian LECZYK: *Druga Rzeczpospolita 1918–1939. Spoleczeństwo, Gospodarka, Kultura, Polityka.* Książka i Wiedza, Warszawa, 2006. 163.) A párt 1922-ben 11 man-

a PSL–Lewica. Az évtized során további parasztpártok szerveződtek, például a Jan Dąbski irányította *Stronnictwo Chłopskie*, egyes kisebb szervezetek pedig egészen a kommunistákig sodródtak balra. Witost ellenben – akihez Borbándi vitatható ítélete szerint Sztambolijszkivel együtt Veres Péter politikai alkata állt közel¹²⁰ – a húszas évek elején még az a Piłsudski támogatta, aki 1926-ban éppen a parasztvezér által vezetett kabinet (ez volt Witos harmadik kormánya) megdöntésével látott hozzá sajátos tekintélyuralmi rendszerének (*sanacja*) kiépítéséhez. A lengyel parasztpártok mindenesetre a húszas évek végére e „szanációs” rendszer markáns ellenzékévé váltak, majd 1931-ben a PSL – Piast, a PSL – Wyzwolenie és a Stronnictwo Chłopskie fúziójából létrejött a belülről korántsem egységes Néppárt (*Stronnictwo Ludowe*).¹²¹ S bár Witos ekképp az évtized végén már a rivális parasztpártokkal is együttműködött Piłsudski ellen, mégis a „nemzeti demokraták” váltak a két világháború közti Lengyelország legnagyobb tagsággal rendelkező pártalakulatóvá, amelyet a tábornok régi riválisa, a parasztságra előszeretettel hivatkozó Roman Dmowski vezetett.¹²² A nemzeti demokraták Népi-Nemzeti Szövetsége (Związki Ludowo-Narodowy) a 19. század végén alakult meg. A lengyel hagyományokra és a katolikus egyházra épített, s programjában populista retorikát („Lengyelország a lengyeleké!”) érvényesített. Egészében a lengyel nacionalizmus és antiszemitizmus egyik zászlóshajója volt. Német- és oroszellenessége először utóbbiak irányába szelődült

dátumot nyert, vezetői közé Tomasz Nocznikcit, Błażej Stolarskit és Stanisław Thugottot sorolhatjuk.

¹²⁰ BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. 135. – Bár öntudatos paraszti habitusuk valóban közös, az elsővonalbeli politikus Witost nemigen lehet az 1945 előtt elsősorban (méglegelően kiforratlan) ideológusként és íróként ténykedő Vereshez hasonlítani. (BOGNÁR Bulcsu: *A népi szociográfia nemzeti radikalizmusa: Erdei Ferenc, Fėja Géza és Veres Péter társadalomszemléletének kapcsolódásairól. Szociológiai Szemle*, 2009/2. 60–77.)

¹²¹ Stanisław STĘPIEŃ: *Prasa Ludowa w Polsce zarys historyczny*. Warszawa, 1984. 146.; Czesław BRZOZA, Andrzej Leon SOWA: *Historia Polski 1918–1945*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2006. 324.

¹²² Dmowskihoz: Ludwik MALINOWSKI: *Druga Rzeczpospolita – Ludzie władzy i polityki*. Wydawnictwo WSPS, Warszawa, 1995. 65–83.

meg, olyannyira, hogy az első világháború végére a Dmowski által elnökölt Nemzeti Bizottságot ismerték el Lengyelország képviselőjének az antanthatalmak. A nemzeti demokrata irányzat 1923 és 1926 között egy jobbközép koalíciós kormány létrehozásáért fáradozott, majd – 1928-tól immáron Nemzeti Pártként (*Stronnictwo Narodowe*) – a „szanációs” rendszer első számú jobboldali ellenzékeként lépett fel.¹²³ S hogy miért érdekes mindez egy eszmetörténeti fejtegetésben? Azért, mert az ismertebb szereplők mindegyike megkapta a „populista” minősítést a szakirodalomban. Lackó Miklós szerint „a populizmus Lengyelországban politikailag elsősorban a Piłsudski-ellenes Roman Dmowski mozgalmához, majd pártjához... köthető”,¹²⁴ míg Laclau éppen Piłsudskit nevesíti a sokarcú populizmus kapcsán (jöllehet aligha agráropulistaként),¹²⁵ Witos pedig (legalábbis) Canovan óta állandó szereplője a populizmus-szakirodalomnak¹²⁶ (a Radić-nál említett kritériumokat itt is érvényesnek tarthatjuk).

Nem volt sokkal egyértelműbb a helyzet a szintén komoly regionális törésekkel és parasztlázadásokkal terhelt Romániában.¹²⁷ Az értelmiségiekből (jobbára ügyvédekéből) rekrutálódó dualizmus kori erdélyi román politikai (egyben gazdasági és társadalmi) elit tagjai – a narodnyikokhoz vagy korunk említett populistáihoz hasonlóan – a parasztság legitim szószólóiként identifikálták magukat, ekképp törve lándzsát a (főképp földművelő, állattartó) románság jogaiért. A Nagy-Románia létrejötté utáni román–román viszony azonban annak

¹²³ Gazdaságilag az állami beavatkozás ellen foglalt állást, mezőgazdasági reformot és munkásbiztosítást tervezett, jóllehet szembehelyezkedett a földparcellázással. Az igencsak szövevényes lengyelországi viszonyokban való értő kalauzolásért Debreceni Péternek mondok köszönetet.

¹²⁴ LACKÓ Miklós: *Sziget és külvilág...* 168.

¹²⁵ LACLAU Ernesto: *A populista ész.* 222.

¹²⁶ CANOVAN Margaret: *Populism.* 117., 120.

¹²⁷ Nem csupán az 1907-es, Európa utolsó parasztlázadásaként elhíresült eseményekre gondolhatunk, hanem a világháború utáni erőszakos földfoglalásokra és telepítésekre is, mindenekelőtt Dobrudzsában és Besszarábiában. (BARTHA Ákos: A két világháború közti román földbirtokrendezés. *Korunk*, 2012/6. 83–89.)

ellenére sem volt harmonikus,¹²⁸ hogy az erős narodnyik hatásnak kitett besszarábiai parasztpárt, a nemzeti hangsúlyokat érvényesítő erdélyi Román Nemzeti Párt – a később három ízben miniszterelnökséig jutó Juliu Maniu (1873–1953) vezetésével –, valamint a frissen alapított regáti társszervezet 1926-ban egyesülni látszott, létrehozva a Nemzeti Parasztpártot (NP – Partidul Național-Țărănesc). A főként Virgil Madgearu közgazdász nevéhez köthető parasztpárti ideológia – itt is egyfajta demokratikus parasztállam¹²⁹ – illeszkedett a canovani kánonhoz, és „fő vonásaiban a többi délkelet-európai agrárország parasztpárti (»harmadikutas«) vízióira” emlékeztetett.¹³⁰ Bibó István – többször idézett levelében tovább pontosítva a párhuzamot – a Parasztpárt által indított, Petru Groza által vezetett Ekés Mozgalmat említi a népiek román társmozgalmaként. A szintiszta agrárpopulista ideológiájú ekés mozgalom „programjának középpontjában a nagybirtok megadóztatása, a parasztnak 5 hektár földdel való ellátása, az állami monopóliumok, a bürokrácia és a közfunkciók csökkentése, a termelés megszervezése, az ingyenes orvosi kezelés és a demokratikus szabadságjogok biztosítása állt”.¹³¹ Mindennek tetejébe Borbándi megemlékezik a Iașiban székelő *Viața Românească* folyóirat körüli, irodalmi beállítottságú népi irányzatról (*poporanismul*) is. Ennek képviselői a parasztság nyomorúságát vetették papírra, és főként az értelmiség egy részét tudták megszólítani (ahogyan a magyar népiek). Ráadásul Borbándi figyelmeztet, hogy Maniu

¹²⁸ François BOCHOLIER: Iuliu Maniu nemzedéke és az impériumváltás. In: *Folyamatok a változásban: A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk.: ABLONCZY Balázs, FEDINEC Csilla. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005. 99–117.

¹²⁹ Részletesen lásd Ghiță IONESCU: I. m. 110.

¹³⁰ PALOTÁS Emil: *Kelet-Európa története*. 201. – A romániai parasztpártokól BALOGH László: *Románia története*. Aula, Budapest, 2001. 49–52.

¹³¹ BIBÓ István: Levél Borbándi Gyulához. 569. Laclau nagyvonalú kategorizálása Cuza fejedelemben, Károly hercegeben, a néppárti Averescu kormányaiban (1920/21, 1926/27), Antonescu marsallban, a Vasgárdában, később Ceaușescuban is megtalálni véli a román populizmus – ekképp igencsak szerzteágazó – hagyományát. (Ernesto LACLAU: *A populista ész*. 222.) Ám szögezzük le ismét: Laclau – aki teljes mértékben elveti Canovan terminológiáját – nem agrárpopulizmusról beszél.

agrárpopulista pártját a magyar népi mozgalom tagjai nem magukkal, hanem a Kisgazdapárttal találták rokonnak.¹³² Ők inkább – akárcsak a „megtagadott” román Parasztpárt baloldali értelmiségije¹³³ – Dimitrie Gusti professzorra hivatkoztak, legalábbis azok, akik a társadalomkutatás tudományosabb irányában bíztak (mindenekelőtt Szabó Zoltán és Kovács Imre).¹³⁴

Csehszlovákiából az ideológusként és politikusként egyaránt jelentős Milan Hodžát (1878–1944) kell kiemelnünk. A diákkorát multikulturális környezetben (Besztecebánya, Sopron, Nagyszeben, Budapest, Bécs) töltő fiatal szlovák értelmiségi¹³⁵ – Vaida-Voevodhoz hasonlóan – feltűnt a Ferenc Ferdinánd körül szerveződő Belvedere-körben, a világháború után pedig mint a „csehszlovák agrárpárt szlovák oszlopa”¹³⁶ ténykedett. Hodža kulcsfogalma – Németh Lászlóhoz hasonlóan – a Duna („Dunaterv”), ám Némethtől eltérően számára a folyó – legalábbis eleinte – nem a régió összekötő kapcsa, hanem Szlovákia geopoliti-

¹³² BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. 135., 141.

¹³³ Trencsényi Mihai Raleat, Petre Andreit és (részben) N. N. Matheescut nevesíti közülük. Az NP köréből ugyanakkor a szélsőjobbra is vezetett út, miként az egykoron Ferenc Ferdinánd Belvedere-köréhez tartozó Alexandru Vaida-Voevod pályája példázza. (TRENCSÉNYI Balázs: *A kelet-európai agrárpopulizmus mint értelmezési keret*. 309.) – Az Antonescu-rezsimmel kompromittálódó Vaida-Voevodról: L. BALOGH Béni: Alexandru Vaida-Voevod és a magyarromán együttélés. In: *Emlékirat és történelem*. Szerk.: HORVÁTH Jenő, PRITZ Pál. MTT-NMT, Budapest, 2012. 60–80.

¹³⁴ Lásd NÉMEDI Dénes: A népi szociográfia, 1930–1938. 19–21., 47–50. – A Dimitrie Gusti vezette bukaresti Monográfiai Iskola – a két világháború közti Európa egyik legjelentősebb szociológiai iskolája – a társadalomkutatás és a közösségfejlesztés hosszú távú stratégiáját dolgozta ki, s részben meg is valósította. (SZÉKEDI Levente: The Gusti School of Bucharest – a Dialogue among the Monologues. *Szociális Szemle*, 2013/1–2. 59–63.

¹³⁵ Hodža először mint nemzetiségi újságíró-szerkesztő tett szert ismertségre Budapesten. Lásd: SZARKA László: Turóctól Chicagóig: Milan Hodža közép-európai útja. *Európai Utas*, 2001/3. 63–67. – Visszaemlékezése szerint egy ideig együtt raboskodott Buchinger Manó szociáldemokrata politikussal és Várkonyi István agrárszocialista vezérrel Vácott. (MILAN HODŽA: *Szövetség Közép-Európában: Gondolatok és visszaemlékezések*. Kalligram, Pozsony, 2004. 171–173.)

¹³⁶ BORSODY István: Milán Hodža, a közép-európai politikus. Egy felvidéki magyar emlékei. 1. *Új Látóhatár*, 1978/3. 200.

tikai kulcsa.¹³⁷ Ennél is fontosabb, hogy Hodža – aki idejekorán felismerte a termőföld nacionalizálásában rejlő lehetőségeket és ahistorikus mítoszok gyártásával sem fukarkodott – a dél-szlovákiai kolonizáció egyik szellemi atyjának és kivitelezőjének tekinthető.¹³⁸ Csak a húszas évek második felétől került politikájának fókuszába az „agrárdemokrácia”, a közös gazdasági, szociológiai és lélektani jegyeket mutató parasztság politikai kollektívuma, amely „új keletű civilizációs produktum kialakulását célozta” meg, és egyfajta hídszerepet tölthetett be Nyugat és Kelet között.¹³⁹ Hodža a harmincas években számtalan írásban és előadásában tört lándzsát a „konstruktív nacionalizmus” és a Prága-hű (aktivista) szlovák regionalizmus mellett, bár érveléséből a biztonságpolitikai felhangok sem hiányoztak. A kisbirtokra épített szövetkezeti párti, historizáló, ruralista agrárdemokráciája (agrárpopulizmusa) csupán a politikusokkal szembeni bizalmatlanság terén tért el a canovani etalontól – abban viszont igencsak. Talán elég ehelyütt utalni a párt másik meghatározó alakjára, „a kompromisszumok nagymesterére”, Antonín Švehlára, aki három ízben töltötte be a miniszterelnöki

¹³⁷ Hodža húszas évek eleji keményvonalas kisantantpárti publicisztikájában még Jászi Oszkár föderatív elképzelését is támadta és a Nagymorva Birodalomtól eredeztetett „csehszlovák nemzet”-ről értekezett. (Kiss József: Szlovákia helye és szerepe Milan Hodža geopolitikai koncepciójában. 1. rész. *Fórum*, 2004/2. 83–96. – Pavol Lukáč ennek kapcsán ugyanakkor hangsúlyozza, hogy Hodža renani értelemben vett „politikai nemzet”-ről beszélt. Milan Hodža: Szövetség Kelet-Európában. Bevezetés. 28.; Ernest RENAN: Mi a nemzet? In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk.: BRETTER Zoltán, DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány Kiadó 1995. 171–188.)

¹³⁸ Az 1922 októberében újraalakított kormányban Hodža kapta a mezőgazdasági tárcát. „Nagy érdeklődést tanúsított a telepítések iránt, s miniszterként is mindent megtett annak sikeréért.” A harmincas évek közepén „az újabb települési hullám egyik szorgalmazója az 1932-től 1935-ig, miniszterelnöki kinevezéséig a mezőgazdasági tárcát vezető Milan Hodža volt.” (SIMON Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008. 110., 187.)

¹³⁹ A szlovák politikus Németország és Oroszország közti közép-európai korridorról értekezik, (nem orosz-dominanciájú) pánszláv hangsúlyokkal, Szlovákiával a fókuszban. Szlovákia ugyanis összekötő kapocsként funkcionálhat e közösségben, a Duna által és Csehszlovákia részeként. (Kiss József: Szlovákia helye és szerepe Milan Hodža geopolitikai koncepciójában. 1. rész. 83–96.)

posztot, míg a szintén vérbeli politikus Hodža egyszer.¹⁴⁰ Ő 1935-től három éven át miniszterelnökként és egy darabig külügyminiszterként is próbálkozhatott elméletének a gyakorlatba való átültetésével, a növekvő külpolitikai (német) nyomás miatt immáron Ausztriát és Magyarországot is bevonva, sőt a gazdasági együttműködés (agrárlexport) lehetőségeit Nyugat-Európával is keresve.¹⁴¹ Az 1936-os Hodža-terv az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak (kiegészülve Bulgáriával) gazdasági együttműködését, „agrárblokkját” célozta meg vámcsökkenéssel, kereskedelemélénkítéssel, a hitel- és pénzügyek fejlesztésével, bécsi központú közös agrárirányítással, a közlekedési, posta- és távíróügyek egyszerűsítésével és összehangolásával. A tervből végül néhány barátságos gesztuson kívül nem sok valósult meg, mivel a politikus londoni, párizsi és belgrádi tárgyalásai ugyanúgy kudarccal végződtek, mint a román, magyar vagy az osztrák kapcsolatfelvétel. Az érdekkülönbségek és a német–olasz tengely vonzása tehát ugyanarra a sorsra juttatták e belülről megfogalmazott „Mitteleuropa-tervet”, mint Briand, Brocchi vagy Tardieu koncepcióját.¹⁴²

A müncheni egyezmény után emigrációba kényszerülő politikus az Egyesült Államokban kiadott *Federation in Central Europe* című „politikai testamentumában” (1942)¹⁴³ már a szé-

¹⁴⁰ A csehszlovák agrárizmus erejét mutatja, hogy a régió legiparosítottabb országában képes volt agrárpártként az összes koalíciós kormányában szerepet vállalni. (Idézet: PALOTÁS Emil: i. m. 271.)

¹⁴¹ KISS József: Szlovákia helye és szerepe Milan Hodža geopolitikai koncepciójában. 2. rész. *Fórum*, 2004/3. 85–103. – Ugyanakkor Hodža a szabadversenyes kapitalizmus helyett a parasztság védelmét biztosító „irányított gazdasági rendszer” híve volt. (BORSODY István: i. m. 207.)

¹⁴² GULYÁS László–TÓTH István: Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. *Aetas*, 2006/1. 109–119. (Idézet: 112.) – A harmincas évek közepén, Hodža politikai nyitásával párhuzamosan a magyar, szlovák és cseh írók „dunatáji” összefogását is érdemes megemlítenünk, noha a politikai és irodalmi utak úgy tűnik, nem keresztezték egymást. (Lásd PÉTERFI Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. L'Harmattan, Budapest, 2011. 186–190.)

¹⁴³ MILAN HODŽA: *Szövetség Közép-Európában*. – Mint Bödök Gergely is kiemeli, sajnos, a meglehetősen kusza és tendenciózus (noha felettebb olvasmányos) szöveg magyar fordításában komoly tárgyi tévedések maradtak. (BÖDÖK Gergely: Milan Hodža és a magyar–szlovák viszony. Magyarországnéző szlovák tükrökben. *Limes*, 2012/1. 26–27.)

leesebb értelemben vett, Baltikumtól a Fekete-tengerig terjedő közép-európai „nemzeti államok” (de nem nemzetállamok!) háború utáni föderációja mellett tette le a voksot. Hiába. Hodža Floridában halt meg, szülőhazájában művei tiltó listára kerültek, mivel a régió rendjét 1945 után nem a kisnemzetek agrár-demokráciáinak föderációja, hanem egy újabb nagyhatalom, a Szovjetunió akarata határozta meg. Ám maguk a parasztpárti-népi-agrárpopulista politikusok sem fogadták egyöntetűen pozitívan a transznacionális agrár-demokrácia ideológiai ajánlatát a 20. század folyamán; elég csupán a nacionalista szempontokat a szociális töltet mellett (sőt gyakran fölötte) szem előtt tartó első világháború utáni földreformokra,¹⁴⁴ vagy a már említett Parasztinternacionálé sikertelenségére gondolnunk. Hodža elszigetelődése azonban a korabeli külpolitikai lehetőségek radikális beszűkülése és a nacionalizmusok térhódítása mellett abból az ellentmondásból is eredt, amely a komplex – gazdasági-társadalmi, kulturális-civilizációs – elméletek és a mindenkori politikai gyakorlat között feszül(t). Ebből a perspektívából nem lehetnek illúzióink a Németh László-i koncepció korabeli racionalitása kapcsán sem, bármennyire tiszteletreméltó erkölcsi kiállítás is a népek békés egymás mellett élésének mai napig aktuális imperatívusza. S bár Németh intellektuális értelemben állta a versenyt a hét nyelven beszélő szlovák ideológussal, ő elsősorban író volt, nem politikus.¹⁴⁵ Ez persze nem lehet kifogás egy politikai aspirációkkal bíró értelmiségi csoportosulás esetében; illik tehát legalább futó pillantást vetni a magyar népiekre a fenti szempontból is.

A magyar népi mozgalom Közép-Európa-terveivel kapcsolatban szerencsés helyzetben vagyunk: amennyire homályos

¹⁴⁴ BARTHA ÁKOS: A két világháború közti csehszlovák, jugoszláv és román földbirtokrendezés. *Valóság*, 2012/10. 96–112.

¹⁴⁵ Mint Kovács Imre egy helyütt ingerülten megjegyezte: „Ezek az írók hirdetik a nagy világrengető küzdelem közepette, hogy van harmadik oldal, s a legelszántabban kritizálják a másik két oldalt. Nincs érzékük a politikához, sem rutinjuk, de azért politizálnak. Nem akarják vagy nem tudják megérteni, hogy időnként adódnak olyan szituációk, amikor csak két megoldás van.” KOVÁCS IMRE: Irodalom és politika. *Magyar Nemzet*, 1943. május 30. Közli: KOVÁCS IMRE: *Népiség, radikalizmus, demokrácia...* 22.

a „populizmus” fogalma és tartalma, annyira jól feldolgozott (ma már) előbbiek szövegkorpusza. Természetesen Németh Lászlóval kell kezdenünk a rövid tablót, megállapítva, hogy bár a némethi „tejttestvériség” főként történeti (kapcsolattörténeti és néprajzi-népköltészeti) példákon nyugszik, elsősorban irodalomtörténészek foglalkoztak a kérdéssel.¹⁴⁶ A történészek közül Bárdi Nándor tárgyalta Németh László Közép-Európa koncepciójának alakváltozatait (összefoglalva az addigi szakirodalmat),¹⁴⁷ illetve Békés Márton szánt az író (meta) politikájának egy (sok bevett klisével vitatkozó) könyvet.¹⁴⁸ A szakirodalom egyetért a tekintetben, hogy a dunatáji konföderáció legkiforrottabb verzióját a harmincas években, a tágabb értelemben vett *Tanu*-korszakban dolgozta ki Németh. Legrészletesebben a *Magyarság és Európa* (1935) című könyvében fejtette ki koncepcióját, melynek historizáló alaptézise szerint a magyarság fő mulasztása, hogy nem sikerült a különböző nemzetiségeket egy elfogadható modernizációs program keretében integrálnia. 1918 októbere ekképp vált az író számára egy kelet-európai parasztállam megteremtésének elszalasztott lehetőségévé. Németh a Horthy-korszak politikai garnitúrájáról lesújtó véleménnyel volt (lásd *Debreceni Káté*¹⁴⁹), ezért a belső revízió, majd a megújult magyarság (az „új elit”) által vezetett dunai államszövetség, a nem marxista „minőségsszocializmus”

¹⁴⁶ FRIED István: Németh László Közép-Európája. *Tiszatáj*, 1996/3. 50.

¹⁴⁷ BÁRDI Nándor: A közép-európai „tejttestvériség”. Németh László víziója. *Európai Utas*, 2001/2. 38–42.; Uó: A minőség fölénye. (Németh László és a revízió), *Korunk*, 1997/11. 68–81.

¹⁴⁸ BÉKÉS Márton: i. m. Mint szó volt róla, Laclau a politikai platonizmusból eredezteti a közkeletű populizmus-ellenességet, ezzel szemben Békés külön fejezetet szentel Németh politikai platonizmusának (29–44). Ennek oka, hogy míg a neomarxista teoretikus Platón filozófusok által vezetett államának elitizmusára utal, addig konzervatív kollégája a némethi logikát meghatározó idea-tan alapján vezeteti téziseit. Meglátásom szerint mégis egy következtetésre vezet a két út: Németh politológiai értelemben nem (sem) volt populista.

¹⁴⁹ NÉMETH László: *Debreceni Káté. Új Vetés*, 1933/3. 1–2. Jellemző és a harmincas évek útkeresésének összetettségét példázza, hogy ezt a kemény rendszerkritikát Németh a Turul Szövetség debreceni szervezetének lapjában vetette papírra. A komplex képhez lásd BARTHA Ákos: Egyetemi falukutatás a két világháború között Debrecenben. *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 2010/1. 43–58., főként 56–57.

és a közép-európai „tejtestvériség” eszméjének megvalósítását tűzte ki célul. Hangsúlyozta a magyarság „*primus inter pares*” helyzetét, ám elvetette az államnemzeti integritás (Nagy-Magyarország) eszméjét, és etnikai-kulturális megoldásokban – mindenekelőtt az etnikai önrendelkezésben – gondolkodott. E közös „sorsérdek”-ből adódóan létfontosságúnak tartotta a „sziget”- és a „telep”-ideológia elterjesztését az egész térségben, amin egyfajta minőségi vegyestulajdon-rendszert értett (lásd a „kert” metaforát írásaiban¹⁵⁰), a „közösség által ellenőrzött, de egyéni úton megművelt és hasznosított” tulajdonformát. E konstellációban a „sziget” egyrészt az egyéni gazdaság, másrészt a politikai önkormányzattal rendelkező szövetkezet, harmadrészt maga az ország („Telepes-Magyarország”). A telepések pedig, akik a „szigeteket” megszállják, nem mások, mint a bürokrácia feleslegessé vált tagjaival és a városi munkanélküliekkel kiegészült új nemesség „munkahadserege”. Ekképp a koncepció fókuszába nem a földosztás értelmében vett földreform, hanem a minőségi alapon véghezvitt szövetkezetesítés kerül. Ami a közigazgatási felépítést illeti, Németh „tájhazák”-ban gondolkodott, melyeket „telepekből felépülő autonóm igazgatású régiók”-nak képzelt el, külön képvisellel („tájtanács”). A kormány és a vélhetően erős jogkörrel bíró államfő kezében összpontosult volna „az állami tulajdonban lévő nagyipar, a pénz- és külügy, a hadsereg, a kereskedelem és az egyéb stratégiai ágazatok”. Németh meglátása szerint csak az „új nemesség” reformjai menthetik meg a magyarságot, a környező népeket és végső soron Európát a nemzetiszocializmus és a kommunizmus általi leigázástól. Láthatjuk: ez a valós geopolitikai okokra és a jellegzetes népi gyarmatvízióra¹⁵¹ egyaránt építő, megoldás

¹⁵⁰ A „Kert-Magyarország”-konceptió súlyos gazdasági vonatkozásairól, vagyis a kertkultúrába menekülő alföldi kisbirtokosság körében bekövetkező nagymérvű eladósodásáról lásd SZILÁGYI Zsolt: Város–tanya-kapcsolat a Horthy-kori Kecskeméten. *Tér és Társadalom*, 2011/2. 42–43. – Jellemző, hogy az Erdei és Németh „politikai programját” összehasonlítni igyekvő kiváló elemzés lényegében társadalompolitikai írásokra volt kénytelen hagyatkozni. (BOGNÁR Bulcsú: Versengő harmadik utasok: Németh László és Erdei Ferenc társadalomértelmezéséről és politikai programjáról. *Szociológiai Szemle*, 2010/4. 109–129.)

¹⁵¹ A magyar népi mozgalom gyarmatvíziójához: ROMSICS Gergely: i. m. 329.

gyanánt a magyar belpolitikai megújulásból összeurópai reformot vizionáló, irrealisztikus¹⁵² terv homlokegyenest ellentmond a „populizmus” bevett fogalmának, mindenekelőtt a koncepció sajátos, a német újkonzervatív Tat-kör hatását is tükröző¹⁵³ elitizmusa miatt.¹⁵⁴

A valóságtól elrugaszkodott elméletet a politikai gyakorlat sivársága oltotta ki végleg. Németh 1935-ös romániai utazása – vagyis a Közép-Európa-gondolat egyfajta gyakorlati próbája – nyomán vetette papírra a *Magyarok Romániában* című munkáját, melyben a széles körben tapasztalt érdektelenség miatt leszámolt a fenti értelemben vett dunatáji reformmal.¹⁵⁵ A második bécsi döntés előtt már a jó szomszédság kialakításának eszméje foglalkoztatta. Ugyanakkor felismerte a revíziók árát is, ami egyáltalán nem volt evidens a korban, még urbánusként számon tartott értelmiségi berkeken belül sem.¹⁵⁶ Másrészt viszont Németh szóhasználata – aki ismerte a Mitteleuropatervet „Großraumschaft”-tá alakító Karl Haushofer geopolitikai

¹⁵² A Szárszón egymásnak feszülő két népi teoretikus ebbéli megítélése – melyet én is osztok – gyakorlatilag azonos: „Némethben a gondolati építkezés vágya oly erősen jelentkezett, hogy ez sokszor felülírta a jelen valóságával való itt és most küzdelmet és Németh inkább a jövő megtervezésébe menekült.” (BÉKÉS Márton: i. m. 53.) „Erdeinél a »legyen« szuggesztív hipotéziseinek szellemes kombinációi újra és újra »átugorják« a »van« empirikus korlátait” – jegyzi meg Timár Lajos a tanyás mezőváros honi modellképessége kapcsán. (TIMÁR Lajos: Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái az alföldi várostípusokról, a város és vidéke kapcsolatáról. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom: Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Szerk. SIPOS Levente és TÓTH Pál Péter. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 94.

¹⁵³ Ehhez a weimari Németországban alakult műhelyhez a tömegelleneségen túl olyan, később Némethnél kulcsideákká váló fogalmak kötődnek, mint a „Dritte Front”, a „Qualitätszozialismus” vagy a „Gertenland”-koncepció. (BÉKÉS Márton: i. m. 67.)

¹⁵⁴ Uo. 149., 157., 159.

¹⁵⁵ Némethet Keresztury Dezső, Boldizsár Iván és Szabó Zoltán is elkísérte. „Kiírt” tapasztalataik komoly sajtópolémiát eredményeztek. (Lásd NAGY Pál: A romániai útirajz vitája. *Korunk*, 2001/5. 99–103.)

¹⁵⁶ Lásd például Márai lelkesült írásait az első bécsi döntésről. (MÁRAI Sándor: *Ajándék a végzettől*. Helikon, Budapest, 2004. 127–135.) Mindezt szembesíthetjük tíz évvel később papírra vetett, ám csak 2013-ban kiadott visszaemlékezéseivel (*Hallgatni akartam*). Lásd még BARTHA Ákos: Márai a múltó polgárságról. In: *Emlék, emlékezet, életút*. Szerk.: DEÁKY Zita, SMID Bernadett. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 2014. 157–165., főként 160.

koncepcióját¹⁵⁷ – helyenként kétségkívül magán viseli korának beszédmódját (pl. „tájhaza”), és látásmódja is rokon a német Volksgeschichtével. Ám – Romsics Gergely szavaival – „a kelet-európai tejttestvériség historista utópiája” ennek ellenére „autentikus hazai gondolatként értékelendő”, és jelentősége éppen abban rejlik, hogy „megőrizte egy alternatív világkép elemeit a népi mozgalom diskurzusában, amely nem engedelmeskedett a völkisch szociáldarwinizmus logikájának.”¹⁵⁸ Miképp volt ez lehetséges? Alighanem Németh nyitottságának és olvasottságának köszönhetően. A közép-európai „tejttestvériség” honi fő-ideológusa köztudomásúlag nagyra becsülte a környező népek szellemi teljesítményeit, például a jugoszláv eszmeiséget hirdető Ivo Andrić és a horvát liberális demokrata Miroslav Krleža nézeteit.¹⁵⁹ Ezeknek a szellemi hatásoknak azonban nem lehetett politikai hozadéka abban a közegben, ahol még egy egyszerű bilaterális agrárkereskedelmi együttműködés sem valósulhatott meg.

Hodža koncepcióját nem csupán Németh vízióival lehet párhuzamba állítani, hiszen a közép-európai megbékélés axiomatikus követelése volt a népi tábornak. Ráadásul a magyar népi mozgalom szellemi atyjának tekinthető Szabó Dezső, illetve a népiek első vonalába tartozó Féja Géza külpolitikai nézetei könyv formában is napvilágot láttak Péterfi Gábor tollából. A prófétai elhivatottságú Szabó először a románsággal tervezett összefogást (1926), majd a nagypolitikától és olvasmányélményeitől nem egészen függetlenül Jugoszláviával kezdte volna a kisantant megbontását (1927) és az erősen eltúlzott pánszláv és pángermán tendenciák kivédését. Ebben a szövetségben a fenti két államon kívül először Csehszlovákia, Lengyelország és a balti államok vettek volna részt. Egy évvel később a már gazdasági és katonai föderációként elképzelt együttműködés kibővült Bulgáriával, Albániával, Görögországgal, Törökországgal, az „Oroszország nyugati részén függetlenné vált kisebb orszá-

¹⁵⁷ ŐZE Sándor: Nemzeti helyzetértékelés Németh László és Bibó István gondolkodásában. I. *Magyar Szemle*, 2010/3–4. 64–86.

¹⁵⁸ ROMSICS Gergely: i. m. 367.

¹⁵⁹ FRIED István: *Németh László Közép-Európa*ja.

gok”-kal (ugyanakkor e körön kívülre került Csehszlovákia).¹⁶⁰ A közismerten germanofób Szabó tehát egyfajta magyar „Kelet-Európa-tervet” körvonalazott a harmincas évekre (a baljósan németes „Közép-Európa-terv” helyett), amely Budapest-központú katonai, külügyi, gazdasági és kulturális „laza konföderációt” takart volna. 1938-as terve szerint pedig „már a (közelebről nem körvonalazott) nyugat-ázsiai kis- és középnemzetek is csatlakoznának a Balkán és Kelet-Európa országait tömörítő szövetséghez”, melynek vezetését az első bécsi döntés eufóriájában immáron az integer (Nagy) Magyarország által képzelte el a realpolitikától végképp elrugaszkodott író.¹⁶¹

Féja a legitimista Pethő Sándor (poszt)monarchikus konföderációs ötlete ellenében fogalmazta meg elképzeléseit 1932-ben: a „parasztság felszabeditása” után kinövő új elit által vezetett regionális népi összefogásra gondolt. Vagyis – a némethi „új nemesség” után – a népi elitizmus egy újabb, nem éppen populistá kívánalmát regisztrálhatjuk ehelyütt. Két évvel később Féja már a Zöld Internacionálé kapcsán értekezett az új Magyarország által irányított közép-európai paraszttömegek testvériségéről, sőt a „dekadens nyugatot” a kelet-közép-európai agrárdemokráciákkal megreformálni igyekvő turanizmus is megérintette. Ezek a vad nézetek 1937-re, amikor a Márciusi Front zászlót bontott, már a dunatáji konföderáció és az etnikai revízió egyfajta kombinációjává szelődültek, noha a megvalósuló – nem egészen etnikai – revíziót a honi értelmiség döntő többségével egyetemben örömmel fogadta az író. Nem vett tudomást ugyanis arról a szembeötlő tényről, hogy az európai „új rend” nem a kis népek önrendelkezései nyomán, hanem nagyhatalmi döntéseknek köszönhetően alakult ki.¹⁶²

Volt ugyanakkor olyan népi is, aki a németellenes fajvédelem optikáján át úgy tekintett egészen Finnorszáig, hogy mégis a megreformálandó „magyar ugarra” figyelt. Kodolányi Jánosról

¹⁶⁰ Az 1928-as tervezetben Jugoszlávia helyett Szerbia szerepel.

¹⁶¹ PÉTERFI Gábor: i. m. 86–107.; KOVÁCS Dávid: *Szabó Dezső nemzetszemlélete*. Attraktor, 2014.

¹⁶² Publicisztikájában szemellenzősen vissza-visszatért a kelet-közép-európai parasztnépek illuzorikus összefogásához, noha a külpolitikai változások nem erről szóltak. (PÉTERFI Gábor: i. m. 178–204. Idézet: 179.)

van szó, aki épp a honi nagyszociográfiák születése idején, 1936 és 1938 között járt Finnországban (öt ízben). Váradi Ildikó mégsem az időpontegyezés miatt vonja Kodolányi útirajzait a szociográfia értelmezési mezejébe, hanem mert az író saját, imaginárius Finnországnak fénytörésében folyamatosan a Horthy-kori Magyarországról mond ítéletet. Később Kodolányi – megannyi problémás tézise ellenére – a „Nyugatra néző” magyarok és „Keletre néző” magyarok közt lavírozó (harmadikutas) koncepciójával és *Zárt tárgyalás* című művével egyszerre utasította el a közös gyökerüként tételezett nemzetiszocializmust, szovjet kommunizmust és nyugati kapitalista ideológiát – vagyis az ún. fordista modernitást. Ezzel szemben hagyomány és modernizáció jól sikerült szintézisét látta az általa idealizált finn példában, mely szerinte komoly földreformmal, szövetkezetekkel, népfőiskolákkal mintája lehetne a népiségből sarjadó, közösségteremtő magyarországi polgári demokráciának. Első lépésként azonban egy öntudatos paraszti értelmiségi réteg, egyfajta új népi elit kinevelését célozta – Németh-hez és Féjához hasonlóan.¹⁶³

A regionális népi integrációs stratégiák kapcsán Németh László, Szabó Dezső, Féja Géza és Kodolányi János víziói mellett meg kell említeni a leginkább reálpolitikus népi író, Kovács Imre „dunai Monroe-elvét” („a Duna-völgy a Duna-völgy népeie”), mely szerint a nemzeti önrendelkezés alapján újarajzolt határok után a régió népeinek saját maguknak kellene „ötvenmilliós nagyhatalommá” tömörülniük, ezzel szavatolva biztonságukat a fenyegető pángermán és pánszláv expanzió („gyarmatosítás”) ellen.¹⁶⁴ Ezzel összefüggésben a kettős veszélyre való hivatkozás bekerült a magyar népiek említett alapdokumentumába, a Márciusi Front 1937-es programjába is, jöllehet a pánszlávizmusra való hivatkozás nem nyerte el a baloldali társutasok egyöntetű tetszését. A történelem azonban a kiáltvány szerzőit igazolta, miként Bibó István a háború után megjelenő történet-

¹⁶³ VÁRADI Ildikó: *A parasztpolgárosodás „finn útja”. Kodolányi János finnországi tevékenysége és finn útirajzai*. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2010. 31–38., 44., 54–58., 69., 73–78., 161–162.

¹⁶⁴ KOVÁCS Imre: Dunakonföderáció. *Magyar Út*, 1937. április 1. 6.

politikai munkájában (A kelet-európai kisállamok nyomorúsága) már címével is érzékeltette az új geopolitikai felállást. Az eredetileg 1943 és 1945 között írt esszében a jeles politikai gondolkodó közös múltból, közös sorsból írt sajátos pesszimista stílusában, mégis bízva abban, hogy a régió „szűk, kicsinyes és erőszakos”¹⁶⁵ nacionalizmusok által mérgezett levegője nem végzetes. Elképzeléseit Hodzáéval összehasonlítva megállapítható: bár a szlovák „kabinetpolitikus” és a magyar „politikai gondolkodó” koncepciója számos kérdésben eltért – pl. a versailles-i békerendszer megítélése, a kisebbségek helyzete, nemzetállamok szükségessége –, mindkettőjüket egy újfajta, a kisnemzetek önrendelkezésén alapuló regionális berendezkedés vágya hajtotta (ekkor már legalábbis).¹⁶⁶ Végezetül jegyezzük meg, hogy míg érdekes módon a középosztálybeli és/vagy értelmiségi háttérű (Németh, Szabó, Féja, Bibó, Kodolányi) vagy oda emelkedő (Kovács) írók egyre nyilvánvalóbban légvárakat építettek, addig a naiv elképzelések terén meglehetősen termékeny, paraszti mivoltát öntudatosan vállaló Veres Péter rámutatott a parasztság tájékozatlanságára. Szerinte a regionális összefogásnak csakis akkor van realitása, ha ezt radikális belpolitikai reformokkal megszüntetik.¹⁶⁷

Ettől függetlenül a transznacionális tervek sorsa elsősorban nem a parasztságon állt vagy bukott. Bár nem foglalkozhattam a „dunatáji összefogásra” hivatkozó összes magyar szerzővel (ez korántsem csupán a népieket ölelné fel), ez az újabb elképzelés a legtöbb esetben még a népi gondolon belül is a revízió *valamely* formáját kombinálta volna a *különböző* konföderációs elméletekkel. Vagyis egyrészt csupán az irrealitást és a nagypolitika, valamint a társadalom kölcsönös érdektelenségét nevezhetjük meg közös nevezőnek, másrészt a magyar szerzőknél hasonlóképpen „lejtett a pálya”, mint Hodža esetében, noha a póre geopolitikai argumentációnál meggyőzőbbnek tűnnek az

¹⁶⁵ Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Világhálón: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/218.html> (Letöltve: 2014-09-18)

¹⁶⁶ Nič, Milan: Milan Hodža és Bibó István: két elképzelés a II. világháború utáni Közép-Európáról. *Pro Minoritate*, 1997. Különszám. 69–72.

¹⁶⁷ Péterfi Gábor: i. m. 186–190.

etnikai érvek.¹⁶⁸ A tragikus végeredmény azonban nem kétségbeesett politikusok próbálkozásai, vagy álmodozó írók ötletei nyomán alakult ki, hanem száraz nagyhatalmi stratégiák és felsebzett kismemzeti nacionalizmusok szomorú összjátéka által.

*

Az eddigieket összegezve egyértelműnek tűnik, hogy az utóbbi két és fél évtizedben némileg felduzzadt külföldi szakirodalom nem igazán talál fogást a populizmus fogalmán. Hazai elméletek nincsenek, csak interpretációk. Ráadásul mintha nem ugyanarról beszélnének külföldön (a populizmus kapcsán), mint mi itthon (a népiekről). Az empirikus alapokon nyugvó külföldi definíciókísérletekből rendre kimarad a magyar népi mozgalom, szemben Witoással, Radić-csal, Maniuval, Sztamboliszkijjal és társaikkal, jóllehet, az általuk vezetett mozgalmak kategorizálása is problémás (gondoljunk például Lengyelországra). Azt is hangsúlyozni kell, hogy a felsorolt politikusok mindannyian az 1870-es években születtek, vagyis egészen más generációt képviselnek, mint a magyar népi mozgalom egy emberöltővel fiatalabb tagjai.¹⁶⁹ Ebből adódóan utóbbiak személyes karrierükben is máshol tartottak, mint a húszas évekre politikai pályafutásuk csúcsára érkező agrárpopulisták. Másfelől láthatjuk, hogy a magyar népiek politikai reformtervei több esetben (Németh, Féja, Kodolányi) nem feleltek meg a populizmus nemzetközi alapkritériumainak sem. A magyar népiek és a regio-

¹⁶⁸ Jócsik Lajos épp e hungarocentrikus látásmód miatt támadta az egyébként européer patrióta Szabó Zoltánt. JÓCSIK Lajos: A felvidéki magyarság és Közép-Európa (1939). In: *Kelet Népe. 1935–1942.* Szerk.: MEDVIGY Endre. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 204–205. Itt jegyzem meg, hogy Jerzy Snopek – erősen vitatható – megállapítása szerint a magyar Közép-Európa-gondolat egyenesen a Szent István-i birodalom esetleges visszaállításával kapcsolódott egybe 1945 előtt, hogy aztán „egyre inkább irodalmi vagy kulturális mítosz-szá” váljon. (Jerzy SPONEK: „A kisállamok nyomorúsága.” A Bibó István-i Közép-Európa. *Hitel*, 2011/11. 8–9.

¹⁶⁹ Veres Péter 1897-ben, Kodolányi János 1899-ben, Féja Géza 1900-ban, Németh László 1901-ben, Bibó István 1911-ben, Kovács Imre 1913-ban született – hogy csak néhány, a dolgozatban nevesített népi író említsek.

nális parasztmozgalmak párhuzama a nyilvánvaló tendenciák (*Green Uprising*) ellenére csak fenntartásokkal fogadhatók el. Különösen zavarba ejtő, ha a feltételezett magyar (agrár)populizmus égisze alatt tárgyalják nemcsak a magyar népieket, de például Nagyatádi Szabó Istvánt és a komplett kiscgazdamozgalmat is.¹⁷⁰ Ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom alapján agrárpopulistának minősített kelet(-közép)-európai politikusok nemcsak hogy képesek voltak „országos jelentőségű”¹⁷¹ ügyekben hangjukat hallatni, de volt köztük, aki életével fizetett eszméjének országos megvalósításáért (Sztamboliszkij), gazdasági reformtervéért (Madgearu), vagy éppen a partikuláris – paraszti – érdekérvényesítésen túli államreformokért (Sztambolijcski, Radić). Ráadásul politikai súlyuk jóval komolyabb volt, mint az elsősorban „identitásformáló”,¹⁷² kulturális-szellemi csoportként működő magyar társaiké.

A populizmus 20. századi devalválódása, kiüresedése következtében a fogalmi keret teljességgel homályos – univerzálisan és magyar viszonylatban egyaránt.¹⁷³ Ami utóbbit illeti: láthattuk, hogy a kényszerű fordítástechnikai döntés (Borbándi) nyomán

¹⁷⁰ Mint Trencsényi fogalmaz: a magyar „népi mozgalom a régió majdnem minden agrárpopulista diskurzustípusát felvonultatta: Kerek Mihály technokrata reformizmusától Veres Péter időnként etnicizmussal is találkozó plebejus agrárszocializmusán keresztül Bibó és Kovács Imre radikális demokratizmusa, Németh László elitista minőségyszocializmusa, Féja diffúz, idővel nacionalizmusba hajló radikalizmusa, Erdei marxizáló parasztpolgár-konceptiója és Darvas kriptokommunizmusba hajló szociális radikalizmusa.” (TRENCSENYI Balázs: *A kelet-európai agrárpopulizmus mint értelmezési keret*. 310.) Hodža rajta kívül Gaál Gasztont és Eckhardt Tibort nevesíti „agrárdemokrataként”, a tárgyalt regionális politikusok társaságában. (MILAN HODŽA: i. m. 174.)

¹⁷¹ Ezzel ellentétesen érvel: PAPP István: i. m. 33.

¹⁷² TRENCSENYI Balázs: *Antaiosz kalandjai Kelet Európában*. 217.

¹⁷³ Ha mégsem zárjuk ki, hogy a populizmus megragadható egységes ideológiaként, segítségünkre lehet az ideológia konceptualista vizsgálata. Michael Freeden dolgozta ki az ideológiák szemantikai morfológiáját, melynek lényege, hogy minden ideológia mag-, határ- és perifériális fogalmak mentén szerveződik. Míg a magfogalmak elválaszthatatlanok az ideológia lényegétől, addig utóbbiak kontextusfüggőek. Ez az ígéretes megközelítési mód nyilvánvalóan a különböző mozgalmak alapos elemzését igényelné. (PAP Milán: *Politikai gondolkodás mint ideológia. Michael Freeden és az ideológia konceptualista-konceptualista vizsgálata*. <http://www.academia.edu/8723795> (Letöltve: 2014-11-27))

meghonosodott „magyar történeti populizmus = magyar népi mozgalom” képleten (Papp) túl ismert olyan felfogás is, amely a magyar populizmust épp a Horthy-korszak *mainstream*jében véli felfedezni (Tamás Gáspár Miklós); van olyan megközelítés, amely lényegében minden korabeli parasztmozgalmat (agrár) populistának tart (Trencsényi); illetve olyan is, amely a 19. századi, 20. század eleji magyar nacionalizmusban ismer fel magyarországi populizmust (Laclau). A fentiek alapján ezért úgy látom, jobban járunk, ha a további összeviesszágokat elkerülendő, az idegen nyelvű publikációkban is a magyar „népi” kifejezést használjuk, ahogyan a „narodnyik” és a „völkisch” kifejezés sem lett tükörfordítások áldozata. Ettől függetlenül természetesen lehet a magyar népi mozgalmat a populizmus grandiózus ernyőfogalma alatt értelmezni, bár kétséges, van-e ennek a kategorizálásnak értelme, magyarázó ereje. A fentiek alapján – Kovács Gábor szkepticizmusát továbbgondolva¹⁷⁴ – én úgy vélem, hogy nincsen.

¹⁷⁴ „Arra a kérdésre azonban, hogy vajon a népiség besorolható-e a populizmus kategóriájába, már jóval nehezebb válaszolni. Amikor Borbándi Gyula könyve eredeti, német változatának címében a »populizmusnak« fordította a népi mozgalmat, ez sokkal kevésbé látszott problematikusnak, mint manapság.” (Kovács Gábor: *A népi mozgalom helye a politikai eszmetörténetben*).